

VU Research Portal

Dèr Mouw contra Hoogvliet. Universele grammatica anno 1903

Noordegraaf, J.

published in

e-meesterwerk: e-tijdschrift van het Peeter Heynsgenootschap
2011

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Noordegraaf, J. (2011). Dèr Mouw contra Hoogvliet. Universele grammatica anno 1903. *e-meesterwerk: e-tijdschrift van het Peeter Heynsgenootschap*, 6(me), 1-25.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

e - meesterwerk

e-tijdschrift van het PHG

uitgegeven onder verantwoordelijkheid van het Peeter Heynsgenootschap
voor de geschiedenis van het talenonderwijs in de Lage Landen

www.peeterheynsgenootschap.nl/e-meesterwerk.html

Gepubliceerd: mei 2011

Jan Noordegraaf

Vrije Universiteit Amsterdam

Dèr Mouw contra Hoogvliet

Universele grammatica anno 1903

Abstract

During the last two decades of the 19th century the Dutch linguist Jan Marius Hoogvliet (1860-1924) developed an individual approach to non-historical linguistics, in which he sought to expressly take into account data from non-Indo-European languages. In this respect he is the most remarkable Dutch synchronic linguist of the last quarter of the 19th century. Hoogvliet's theory, however, was highly idiosyncratic and many a reader was repelled by his new and unconventional terminology. The year 1900 saw the publication of a monograph entitled *Dr J.M. Hoogvliet's opvatting van taalstudie en methode van taalonderwijs*. The book was written by Hoogvliet's friend, the classical scholar Dr J.A. Dèr Mouw (1863-1919). Both a linguist and a philosopher, Dèr Mouw deemed Hoogvliet's ideas on language study to be most constructive. In this work, the significance and the value of language study is discussed extensively.

The year 1903 saw the publication of Hoogvliet's major work, *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandsche taalkennis, meer bepaaldelijk bestemd voor leeraren en onderwijzenden in moderne en oude talen*. This book may aptly be characterized as a specimen of a universal grammar with psychological underpinnings; it was intended as a grammar for all languages in the world. It is not a very well-known fact that following the publication of Hoogvliet's *Lingua*, Dèr Mouw wrote an extensive and highly critical review of this book, although he considered its author to be a true genius. However, this review remained unpublished. The full text of Dèr Mouw's manuscript is published here.

Some observations from another essay by Dèr Mouw – they deal with Hoogvliet's well-known “volzinwoorden” (sentence words) – are added, as well as Hoogvliet's obituary of Dèr Mouw, which appeared in the periodical *De Amsterdammer* of 19 July 1919.

1 Inleiding

Hij sprak met grooten eerbied oover Dr. Hoogvliet, den linguïst

Frederik van Eeden over J.A. Dèr Mouw, 1918

Jan Marius Hoogvliet werd geboren in 1860. Hij bezocht het gymnasium te Leiden en liet zich in 1878 aan de Leidse universiteit inschrijven als student klassieke talen. In 1885 promoveerde hij er op een traditioneel filologisch proefschrift, getiteld *Studia Homerica*. Na zijn promotie was hij op verscheidene plaatsen werkzaam als leraar klassieke talen; in 1902 vestigde hij zich definitief in Den Haag als privé-leraar in moderne en klassieke talen. Hoogvliet, die altijd ongehuwd gebleven is, overleed daar in 1924.

Hoogvliet was een echte polyglot en een enthousiast reiziger. Bij zijn talrijke reizen ging zijn bijzondere belangstelling uit naar Scandinavië. Als fervent pacifist bezocht hij verscheidene wereldvredecongressen, waarbij zijn talenkennis hem goed te pas kwam. Dat bleek onder meer in 1910, toen hij op het wereldvredecongres te Stockholm een groot gehoor in uitstekend Zweeds toesprak. In 1903 werd hij toegelaten als privaat-docent in de Scandinavische talen aan de Universiteit te Utrecht.

Als linguïst werkte Hoogvliet niet binnen het kader van de historisch-vergelijkende taalkunde, die in het laatste kwart van de negentiende eeuw zo sterk heeft gedomineerd. Zijn werk sluit veeleer aan bij een andere onderzoekstraditie, die van de algemene of universele grammatica, in de negentiende eeuw in Nederland vertegenwoordigd door figuren als Johannes Kinker (1764-1845), Taco Roorda (1801-1874) en L.A. te Winkel (1809-1868). Een van de krachtlijnen in die traditie is de nadruk die gelegd wordt op de relatie taal en denken; in de talen zocht men het algemene, dat zou corresponderen met de algemene structuur van het denken. “In onze dagen”, zo noteerde de jurist en significus Jacob Israël de Haan (1881-1924) in 1919 “vindt men in Dr. Hoogvliet’s *Lingua* de gedachte van een logische taaleenheid, die in alle talen gevonden wordt, maar waarin niet eene taal zonder rest opgaat. En in verband daarmee de mogelijkheid van eene universele spraakkunst” (De Haan 1919: 51). Zo heeft de traditie van de universele grammatica “met enige moeite zelfs de twintigste eeuw gehaald”, merkt Koster (2010: 17-18) op.

In *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemene en Nederlandsche taalkennis, meer bepaaldelijk bestemd voor leeraren en onderwijzenden in moderne en oude talen* (1903), Hoogvliet’s belangrijkste taalkundige werk, vinden we een algemene taaltheorie uiteengezet. Zijn leidende gedachte bij het schrijven ervan was geweest: “Voor de algemene wetenschappelijke vorming van een taalleeraar heeft *Universele spraakleer* een veel grootere waarde dan de *speciale grammatica* van Grieksch of Latijn” (1903: xxii). Zich afzettend tegen het buitengewoon invloedrijke boek *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1e dr. 1880; later *Prinzipien der Sprachgeschichte* getiteld) van de ‘Junggrammatiker’ Hermann Paul (1846-1921) betoogde Hoogvliet dat een voor alle talen geldende indeling der woordsoorten mogelijk was – iets wat door Paul met beslistheid was ontkend – en dat ook een niet-historische taalwetenschap aanspraak maken kon op het predikaat ‘wetenschappelijk’, dat haar door Paul was ontzegd.

Om dat laatste, om zijn pleidooi voor een ‘synchrone’ taalbeschouwing, heeft men Hoogvliet wel een voorloper van Ferdinand de Saussure (1857-1913) genoemd (zie bijvoorbeeld Drewes 1946: 28 en stelling 1). Volgens J.B. Drewes heeft Hoogvliet de onderscheiding “tussen de diachronische en de synchronische methode theoretisch uiteen gezet en in zijn taalkundige werken practisch toegepast” (stelling 1). Er is op enkele punten zeker verwantschap met deze Zwitserse taalkundige en tijdgenoot te signaleren, maar het is misschien relevant om op te merken dat Hoogvliet noch de eerste noch de enige negentiende-eeuwse linguïst is geweest die

het goed recht van een niet-historische benadering heeft verdedigd. Ik voeg eraan toe dat eveneens volgens Drewes (1946: stelling 3) Hoogvliet in 1898 al de grondbeginselen van de fonologie geformuleerd heeft in een redevoering over “Oude en nieuwe taalmethodes” op het eerste Nederlandsche Philologencongres in Amsterdam.

De theorie ontvouwd in *Lingua*, een boek van 176 pagina's, is de *summa* van hetgeen Hoogvliet sedert het begin van de jaren tachtig had uitgedacht en in een aantal kleinere geschriften had gepubliceerd; zie bijvoorbeeld zijn *Grondbeginselen der Algemeen Univerzele Spraakleer* (1895), *De Latijnsche 'declinatie' wetenschappelijk beschreven. Vormleer en syntaxis tot een geheel verwerkt* (1898), *De eerste maanden Fransch volgens normale methode* (1901) en *De eerste maanden Engelsch volgens normale methode* (1901). *Lingua* is een specimen van een algemene grammatica met psychologische prolegomena, een grammatica voor alle talen in de wereld.

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste gedeelte, “De denkende mensch” (7-43), levert een beknopte psychologie, die te beschouwen is als een bewijs voor de algemeen-wetenschappelijke bestaanbaarheid van zijn taaltheorie. In het tweede gedeelte, “Begrippen en voorstellingen in woordgedaante” (44-107) wordt de menselijke taal beschreven met haar materiaal van zinnen en woorden. Vooral de indeling van de woordsoorten komt uitvoerig aan de orde. Het derde gedeelte (108-176) behandelt “de spraakleer in engere zin”, waarmee Hoogvliet de “veranderingen in de vorm van de woorden” (108) bedoelt: conjugatie, declinatie, geslachten enz. Daar bespreekt hij ook zijn al vroeger uitgedragen theorie van de woordstukjes, ‘morphomoren’ zoals hij ze later noemen zal.

In 1895 had Hoogvliet al een gedeelte van zijn handboek laten verschijnen in de vorm van een prospectus, met de bedoeling financiële steun te verwerven om de uitgave van zijn werk mogelijk te maken. De titel van het boek zou zijn *Grondbeginselen der algemeene of univerzele spraakleer bestemd om als grondslag te dienen voor de wetenschappelijke studie van doode en levende, Indo-europeesche en niet-Indo-europeesche talen*. Een vijftiengtal verschillende talen hadden de basis van zijn onderzoek gevormd en hij hoopte binnen vijftien à twintig jaar ook de “spreekvormen der onbeschaafde volken” in zijn “algemeen taalschema” te kunnen opnemen (1895: 3). De *Grondbeginselen* zouden een tweehonderdvijftig bladzijden beslaan. Daarna zouden “een achttal gekoncentreerde spraakleeren van bijzondere talen” volgen, elk vijftieng à veertig pagina's groot (1895: 4). De hoofdregels van de grammatica van elk van de talen zouden “beknopt en duidelijk worden weergegeven in één en dezelfde terminologie, volgens één standvastig stelsel van indeeling in volkomen aansluiting aan de beginselen, die in het lichaam van het boek ontwikkeld zijn” (1895: 4).

Zijn streven naar een “nieuwe, geheel oorspronkelijke, niet Duitsche taalwetenschap” (1895: 7), d.w.z. naar een niet-historische benadering van taal, wordt mede duidelijk uit de inhoud van het hoofdstuk dat hij als voorpublicatie in het licht geeft, omdat dat het meest karakteristiek is voor het hele boek. In dit gedeelte, “Begrippen in woordgedaante”, probeert Hoogvliet te komen tot een voor alle talen geldende indeling van de woordsoorten. In zijn *Prinzipien* had Paul zich, zo zal Hoogvliet later snerend opmerken, van deze kwestie afgemaakt door te beweren dat een logische indeling der woordsoorten altijd onmogelijk zal blijken. Hoogvliet verwijt aan Paul “denkluheid” en verwijst naar zijn eigen indeling als bewijs dat een volkomen bevredigende oplossing voor dit probleem gevonden is. Daartoe was hij van de veronderstelling uitgegaan dat er in alle menselijke individuen een onbewuste of onvolledig-bewuste ‘normaal-logica’ aanwezig is, die de kern van de menselijke taal uitmaakt.

Tegenover het psychologisch relativisme van Hermann Paul en andere Junggrammatiker stelde Hoogvliet dat taal vooral ‘redelijke’ uitdrukking is. Deze mening werd door hem met met kracht naar voren gebracht, onder meer in een lezing voor het 32e Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres te Antwerpen (1912). Naar aanleiding van een prozastuk van Lodewijk van Deyssel (1864-1952) stelde hij toen, dat men daarin te maken had met een “ziekelijk ontaardingsverschijnsel”. Stemmingen, kleur- en lichteffecten kunnen niet anders dan via woordvoorstellingen en gedachtencomplexen worden overgedragen, m.a.w. het emotionele een

volitionele worden slechts via de intellectuele vormen of hun transformaties uitgedrukt resp. geïnterpreteerd. Ook Van Deyssel zou met deze “wet” rekening hebben moeten houden. Aangezien hij dat – wellicht te goeder trouw – niet gedaan had, bevatte zijn proza geen enkele begrijpelijke gedachte. Hoogvliet nu hekelde het gebrek aan moed bij verscheidene letterkundigen om toe te geven dat dit soort literatuur dus eigenlijk voor helemaal niemand te begrijpen viel.

Lingua werd in eerste instantie niet onwelwillend tegemoet getreden. Opgemerkt is dat het boek “bij zijn verschijnen nogal indruk schijnt te hebben gemaakt” (Van Eeghem 1945: 154). Zo vond de Duitse taalkundige Ludwig Sütterlin (1863-1934) er verscheidene overeenkomsten met zijn eigen inzichten en in de cursus 1928-1929 besteedde de hoogleraar Hendrik J. Pos (1898-1955) in zijn colleges algemene taalwetenschap aan de Vrije Universiteit te Amsterdam de nodige aandacht aan Hoogvliets opvattingen, terwijl hij zich bij een andere gelegenheid prijzend uitliet over Hoogvliets meesterlijke analyse van de zogeheten invoegselwoorden. Victor van Vriesland (1892-1974) sprak in 1920 over “de geniale theorieën van Dr. Hoogvliet” en Jacob Israël de Haan merkte in 1919 op dat er in Nederland maar “ééne werkelijk wijsgeerige spraakkunst” voorhanden was, namelijk “het voortreffelijke boek” *Lingua* van Dr. J.M. Hoogvliet. “En die spraakkunst wordt volstrekt niet algemeen gebruikt en algemeen gewaardeerd” (De Haan 1919: 55). Een gymnasiast uit het begin van de vorige eeuw, Robert D. Simons (1885-1969), die Hoogvliet diverse malen heeft ontmoet, herinnerde zich veertig jaar later nog: “Onder zijn publicaties was er een buitengewoon werk, dat *Lingua* was getiteld, maar slechts voor weinigen toegankelijk was: ‘akelig geleerd’ zeiden wij in die tijd” (Simons 1944: 18).

Het boek riep ook nog andere bezwaren op, niet alleen bij de latere Nijmeegse hoogleraar Jac. van Ginneken (1877-1945), een linguïst die in verscheidene opzichten Hoogvliets tegenvoeter genoemd mag worden, maar ook bij enkele van Hoogvliets oude vrienden, onder wie de taalkundige, dichter en filosoof J.A. Dèr Mouw (1863-1919). Dèr Mouw had in 1900 al een heel boek gewijd aan Hoogvliets taalmethode, *Dr J.M. Hoogvliet's opvatting van taalstudie en methode van taalonderwijs* (Amsterdam 1900). In de theoretisch-wetenschappelijke opvattingen van Hoogvliet meende hij een effectief middel gevonden te hebben om het onderwijs in de klassieke talen beter vorm te geven. Dèr Mouw was een van de weinigen die Hoogvliets opvattingen au sérieux hebben genomen en hij is de enige geweest die uitvoerig gepoogd heeft ze te verdedigen. Een “algemeene grammatika” achtte hij – in tegenstelling tot menig tijdgenoot – mogelijk en nastrevenswaardig. Op het verschijnen van *Lingua* reageerde hij met een uitvoerig *review article*, dat hij voorzover we weten nooit gepubliceerd heeft. Hoewel hij Hoogvliet prijst en hem aan het slot een geniaal en oorspronkelijk man noemt, heeft hij scherpe filosofische kritiek. Het filosofisch fundament van Hoogvliets methode deugt niet: onder meer worden kennistheoretische en psychologische vragen door elkaar gehaald en is wat over waarneming wordt gezegd, onhoudbaar. Ook de eigenlijke taalhypothese acht hij niet overtuigend. Meer lof heeft Dèr Mouw voor het tweede deel van het boek: hij acht Hoogvliets poging om te komen tot een zuiver logische indeling van de woorden die volkomen onafhankelijk is van de vorm, geslaagd.

Voor een vergelijking van Dèr Mouw 1900 met de bespreking van drie jaar later is het hier niet de plaats. Tussen beide teksten zal men diverse overeenkomsten aantreffen, en dat zal niemand verbazen: zoals gezegd, twee van de drie delen van *Lingua* behoorden al een aantal jaren min of meer tot het publiek domein. De onderbouwing die Hoogvliet in 1903 voor zijn reeds eerder uitgedragen opvattingen leverde, vormde echter voor Dèr Mouw aanleiding tot een reeks van bedenkingen die uitliepen op een scherpe afwijzing van de door Hoogvliet voorgestelde hypothesen. Het beeld van de relatie Dèr Mouw-Hoogvliet is waar het *Lingua* betreft jaren lang in hoofdzaak bepaald geweest door Dèr Mouws brochure uit 1900 – al te sterk, lijkt me nu. Na de integrale publicatie van Dèr Mouws kritiek uit 1903, die hier volgt, kan de geïnteresseerde lezer nu zelf de nodige retouches aanbrengen.

Zoals gezegd, in Dèr Mouws monografie uit 1900 over Hoogvliets opvattingen komt het nut

van de taalstudie uitvoerig aan de orde (cf. Olof 1989: 37). Door taalstudie, aldus Dèr Mouw, wordt men zich er bijvoorbeeld van bewust dat de begrippenvoorraad etnologisch beperkt is en dat de begripsstructuren etnologisch bepaald zijn:

Wie nu geen enkele vreemde taal kent, beschikt wel over 'n groote voorraad begrippen, nml. over zooveel begrippen als i woorden kent van z'n moedertaal, maar de verbazende samengesteldheid van de meeste begrippen ontgaat 'm [...] Hij merkt niet, dat z'n op die manier ontstane kennis ethnologisch gekleurd is [...]. Noemen we et nu 'n eerste voorwaarde van ontwikkeling, dat we ons zooveel mogelijk trachten los te wikkelen uit de netten, waarin ethnopsychologisch bepaalde aanleg, afstamming opvoeding, stand, studierichting, traditie enz. ons vasthouden, [...], dan blijkt et groote nut van talenkennis daarin te bestaan, dat we met et aanleren van 'n taal 'n nieuwe begripswereld aanleeren. En daarom is et goed kennen van 'n vreemde taal zoo onzegbaar moeilijk te bereiken; et vereischt dat we naast onze hollandsche individualiteit 'n tweede aannemen, 'n proces dat eenigszins te vergelijken is met de hypnotische persoonsverandering. [...] Dat is de zin van et zoo ware: quot linguas quis callet, tot homines valet. We gaan dan begrijpen, dat onze verstandelijke individualiteit iets toevalligs is, niet in die zin dat ze niet oorzakelijk bepaald zou zijn; want dan zou ze heelemaal niet bestaan; maar in die zin dat juist dat begrensd zijn door de moedertaal 'n begrenzing is van ons denkvermogen. Un homme averti en vaut deux (Dèr Mouw 1900: 61-62; 1949: 317-318).

Voor Dèr Mouws eigen opvattingen over taal en taalkunde verwijs ik verder naar zijn boek *Het absoluut idealisme* uit 1905. Daar vindt men de nodige taalkritiek, daar laat de auteur zich ook krachtig uit over het “belemmerd en beperkt worden van het denken door de taal; het afhankelijk zijn van ras, volk, tijdsbeschaving” (Dèr Mouw 1905: 68) en spreekt hij van de “armoe en illogisiteiten van de taal èn van de ethnologische beperktheid in begrippenvoorraad en de ethnologische bepaaldheid van de begripsstructuren” (1905: 46). Met andere woorden: het lijkt erop dat Dèr Mouw hier aansluit bij de ethnopsychologie van zijn dagen, net zoals de internationaal vermaarde Leidse taalkundige Christianus Cornelius Uhlenbeck (1866-1951) dat deed (cf. Noordegraaf 2009). Aangezien Hoogvliet zich niet bij deze negentiende-eeuwse richting aansloot, ligt hier een potentiële bron van spanning tussen de invalshoeken Van Hoogvliet en Dèr Mouw.¹

2 Tekstverantwoording

Dèr Mouws besprekingsartikel is, voorzover bekend, ongepubliceerd gebleven. Het 41 pagina's tellende handschrift bevindt zich in de nalatenschap van Dèr Mouw in het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te 's-Gravenhage. De tekst wordt hier afgedrukt met welwillende toestemming van prof. dr. M.F. Fresco te Leiden, die daartoe indertijd gemachtigd is door mevrouw H.H. Patijn-Dèr Mouw, de dochter van de dichter. Ik wil prof. Fresco op deze plaats hartelijk danken voor zijn toestemming én voor zijn hulp in deze fase van het Hoogvliet-

1) Adriana Buning, promovenda van de Leidse taalkundige Nicolaas van Wijk (1880-1941) – ze had ook colleges bij Uhlenbeck gevolgd – formuleerde in 1927 als zesde stelling bij haar dissertatie: “De nadruk, die Hoogvliet legt op de subconsciente logica in de taal (Die sogenannten ‘Geschlechter’ Im Indo-europäischen und im Latein 60, 61) houdt geen rekening met het feit, dat de logica van den primitieven mensch anders redeneert dan die van den modernen taalgeleerde, die de verschijnselen van primitieve taal heeft te verklaren”.

onderzoek. Dr. Lucien Custers te Roermond was zo vriendelijk mij op enkele interessante passages in het gepubliceerde werk van Dèr Mouw te wijzen.

Een eenvoudige, goeddeels diplomatische werkgave als deze kent onvermijdelijke beperkingen. Van commentaar op de tekst zelf is afgezien; voor inhoudelijke kwesties in het algemeen verwijs ik naar reeds verschenen artikelen en studies in voorbereiding. Wat in de tekst van Dèr Mouw tussen vierkante haken staat, is door mij ingevoegd; de hoofdtitel van het stuk is van mijn hand. De door Dèr Mouw uit *Lingua* geciteerde passages zijn waar nodig gecorrigeerd en voorzien van vindplaatsen. Een enkele maal is de interpunctie aangepast, dit telkens zonder nadere verantwoording. Dubbele onderstrepingen van Dèr Mouw zijn weergegeven door vet plus enkele onderstreping.

Het door Hoogvliet aan Dèr Mouw gewijde in memoriam, hier achter de *Lingua*-recensie van Dèr Mouw afgedrukt, werd gepubliceerd in *De Amsterdammer* van 19 juli 1919. Dèr Mouws boek *Dr J.M. Hoogvliet's opvatting van taalstudie en methode van taalonderwijs* (Amsterdam 1900) werd daar door Hoogvliet zelf als volgt getypeerd: “Dit werk is in buitengewone mate grondig en leerrijk. Hij behandelt het onderwerp niet van één maar van vele verschillende standpunten, uit een *natuurwetenschappelijke*, uit een *wijsgeerig*, uit een zuiver *taalkundig* en uit een *opvoedkundig* oogpunt. Er is uit dit boek veel te leren wat niet onmiddellijk met dr. Hoogvliet's taalsysteem samenhangt”. Prick (1971: 29) is van mening, dat in deze passage “Hoogvliet's ingenomenheid met zichzelf [...] op wel heel opvallende wijze” tot uitdrukking komt. Nu kan men Hoogvliet's typering van Dèr Mouws boek overtrokken achten, de opmerking echter dat die studie over méér gaat dan over Hoogvliet's taalsysteem alleen, lijkt me niet geheel en al bezijden de waarheid.

Een eerdere versie van *Dèr Mouw contra Hoogvliet* verscheen in 1987 als zelfstandige publicatie bij de Huis te Riviere Pers te Schiedam (ISBN 9094010097). Voor deze digitale heruitgave is de inleiding op enkele punten aangevuld en gecorrigeerd; de literatuuropgave is uitgebreid. Tevens is aan deze nieuwe uitgave een fragment van Dèr Mouw over Hoogvliet's volzinwoorden toegevoegd. Dat is overgenomen uit J.A. Dèr Mouw, *Verzamelde werken*. Vijfde deel. *Kritische studies*. Amsterdam 1948 (herdruk van *Kritische studies over psychisch monisme en nieuw-Hegelianisme*. Leiden 1906). Het tekstgedeelte is te vinden in het opstel “Heymans en Drews”, en wel op de pagina's 9-11. Het vertoont overeenkomst met gedeelten uit het hierna volgende stuk van Dèr Mouw.

De portretten van Hoogvliet zijn afkomstig respectievelijk afkomstig uit het archief van het Leidse dispuut Literis Sacrum (Gemeentelijke Archiefdienst Leiden) en uit de collectie-Hoogvliet in het Gemeentearchief te Den Haag.

Literatuur

P.M. Adriaans. 1986. “Taal en solipsisme in de filosofie van J.A. dèr Mouw”. *Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte* 78.1-20.

Sjef Barbiers. 1994. “Taalkunde en taalonderwijs volgens Hoogvliet”. *Forum der letteren* 35. 209-223.

Adriana Jantine Buning. 1927. *De Indogermaansche athematische conjugatie in het Slavisch*. Amsterdam: de Spieghel. Dissertatie Leiden.

J.A. Dèr Mouw. 1900. “Dr. Hoogvliet's opvatting van taalstudie en methode van taalonderwijs”. *Verzamelde Werken*. VI. *Verspreide geschriften*, 255-387. Amsterdam: G.A. van Oorschot 1949. (Oorspr. Amsterdam: S.L. van Looy, 1900).

J.A. Dèr Mouw. 1905. *Het absoluut idealisme*. Leiden: A.W. Sijthoff.

- J.B. Drewes. 1946. *Het Wilhelmus. Een proeve van synchronische interpretatie*. Amsterdam: Elsevier.
- Lo van Driel. 2007. "Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw". *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 25, 209-275.
- [W. van Eeghem]. 1945. "Afsterven van Prof. Dr. J.J.[A.] van Ginneken". *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* 1945, 153-156.
- M.F. Fresco. 1987. "Über das Verhältnis von Sprache, Denken und Welt. Ontologische Fragen unter besonderer Berücksichtigung der Philosophie von J.A. dèr Mouw". *Logos and pragma. Essays on the Philosophy of Language in Honour of Professor Gabriel Nuchelmans*. Ed. by L.M. de Rijk & H.A.G. Braakhuis. Nijmegen: Ingenium Publishers, 259-281.
- Jac. van Ginneken *zie* J. van Groenendaal.
- J. van Groenendaal [= Jac. van Ginneken]. 1903. "Psychologische taalwetenschap". [Recensie van Hoogvliet 1903]. *Taal en Letteren* 13. 408-424, 545-562.
- J. van Groenendaal [= Jac. van Ginneken]. 1905. "Psychologische taalwetenschap". *Taal en Letteren* 15. 576-577.
- Jacob Israël de Haan. 1919. *Rechtskundige significa*. Amsterdam: Johannes Müller.
- J.M. Hoogvliet. [1895]. *Grondbeginselen der algemeene of univerzele spraakleer. Bestemd om als grondslag te dienen voor de wetenschappelijke studie van doode en levende, Indo-europeesche en niet-Indo-europeesche talen*. [Wageningen: in eigen beheer].
- J.M. Hoogvliet. 1903. *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandsche taalkennis, meer bepaaldelijk bestemd voor leeraren en onderwijzenden in moderne en oude talen*. Amsterdam: S.L. van Looy.
- J.M. Hoogvliet. 1913. *Die sogenannten Geschlechter im Indo-Europäischen und im Latein, nach wissenschaftlicher Methode beschrieben, mit einem Zusatz zur Anwendung auf weitentfernte Sprachen*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- J.M. Hoogvliet. 1919. "Dr. J.A. Dèr Mouw † 1863 - 1919". *De Amsterdammer*, 19 juli 1919.
- J.M. Hoogvliet. 1925. *Bevatelijke Latijnsche leercursus voor zelfonderricht*. [Met een voorbericht van Edward B. Koster]. Amsterdam: S.L. van Looy.
- Hans Hulshof. 1980. "De zgn. invoegselwoordjes van Hoogvliet". *Glot* 3:2. 171-181.
- Jan Koster. 2010. *Tegelzetter of tovenaar? Afscheidscollege RU Groningen*.
<<http://www.let.rug.nl/koster/papers/afscheidscollege.pdf>>
- A. Kraak. 1972. "Dèr Mouw over Hoogvliets opvatting van taalstudie en methode van taalonderwijs". *Spektator* 1:7-8 (juni 1972). 441-443.
- Jan Noordegraaf. 1982. "Algemene grammatica en logische analyse. Nederlandse taalkunde in de jaren vijftig van de negentiende eeuw". *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 3.174-208.
- Jan Noordegraaf. 1988a. "Hoogvliet versus van Ginneken. Dutch linguistics around the turn of the

century”. *Historiographia Linguistica* 15. 207-238. (Herdruckt in *The History of Linguistics in the Low Countries* ed. by Jan Noordegraaf, Kees Versteegh & Konrad Koerner, 273-304. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins 1992. Tevens opgenomen in *The Dutch Pendulum. Linguistics in the Netherlands 1740-1900* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus 1996, 99-129. <<http://hdl.handle.net/1871/10330>>

Jan Noordegraaf. 1988b. “Universele taal of universele grammatica? J.M. Hoogvliet en het Volapük”. *Voortgang, jaarboek voor de neerlandistiek* 9. 163-196. (Enigszins gewijzigde tekst in *Oorsprong en ideaal. Opstellen over taalzoekers* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus 1995, 59-88).

Jan Noordegraaf. 1989. “Een tegendraads taalkundige: J.M. Hoogvliet en de Maatschappij”. *Nieuw Letterkundig Magazijn* 7:2. 32-34. (Enigszins gewijzigde tekst in *Voorlopig verleden: taalkundige plaatsbepalingen, 1797-1960* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus 1997, 125-132).
<http://www.dbnl.org/tekst/_nie012198901_01/_nie012198901_01_0022.php>

Jan Noordegraaf. 1996. “General Grammar in the Netherlands, 1670-1900”. *Sprachtheorien der Neuzeit II. Von der Grammaire de Port-Royal (1660) zur Konstitution moderner linguistischer Disziplinen.* (= *Geschichte der Sprachtheorie*. Band 5.). Hrsg. v. Peter Schmitter. Tübingen: Narr, 94-121.

Jan Noordegraaf. 2000. “Gabelentz en Hoogvliet over partikels”. *Van Hemsterhuis tot Stutterheim. Over wetenschapsgeschiedenis* door Jan Noordegraaf. Münster: Nodus, 198-201.
< <http://hdl.handle.net/1871/15748>>

Jan Noordegraaf. 2001. “The Man Who Knew Too Much. J.M. Hoogvliet as a teacher and theoretician of language”. *Reflections on Language and Language Learning. A Festschrift for Arthur van Essen*. Ed. by Marcel Bax & Jan-Wouter Zwart. Amsterdam: Benjamins, 21-33.

Jan Noordegraaf. 2006. “Hoogvliet, Gabelentz en het Sjineesch. Uit de geschiedenis van de taaltypologie”. *Amicitia in Academia. Composities voor Els Elffers*. Onder redactie van Jan Noordegraaf, Frank Vonk & Marijke van der Wal. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU & Münster: Nodus, 143-153.
<<http://hdl.handle.net/1871/11032>>

Jan Noordegraaf. 2009. “C.C. Uhlenbeck and the Humboldtian tradition in linguistics”. *C.C. Uhlenbeck (1866-1951). A linguist revisited*. Ed. by Inge Genee & Jan Paul Hinrichs. Special issue of *Canadian Journal of Netherlandic Studies/Revue canadienne d'études néerlandaises* 29.2 / 30.1 (Fall/Automne 2008/Spring/Printemps 2009. 47-70.

Arthur Olof. 1989. *De dichtende demiurg. Dèr Mouw als denker. Een analyse van de wijsgerige opstellen en hun betekenis voor de Brahman-poëzie*. Doctoraalscriptie Moderne Letterkunde Universiteit van Amsterdam.

Harry G.M. Prick, red. 1971. *J.A. dèr Mouw, Brieven aan Frederik van Eeden*. 's-Gravenhage: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.

Jos Rombouts. 1983. “Afwijkende visies op de ‘bijwoorden’: Hoogvliet, De Groot en Roose over schakeringspartikels”. *Een spiegel voor G. Jo Steenbergen: huldealbum aangeboden bij zijn emeritaat*. Onder redactie van Fr. Daems & L. Goossens. Leuven & Amersfoort: Acco, 263-275.

Reinier Salverda. 2000. “Taalwetenschap in Nederland rond 1900: een kritische herwaardering”. *Nederlandse taalkunde* 5. 1-23.

Robert D. Simons. 1944. “Enkele herinneringen”. *De Stoep*, november 1944. IIe serie, no.4. 15-22.

EEN ALGEMEENE SPRAAKLEER

Lingua. Een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandsche taalkennis door Dr. J.M. Hoogvliet.

J.A. DÈR MOUW

[1] Tegenover de heerschende meening dat de taalvormen historisch ontleedbare maar psychologisch ondeelbare bezinksels zijn van vroegere taalscheppingsperioden stelt Dr. J.M. Hoogvliet de hypothese, dat ze ook nu nog in de spreker en in de et vóórgedachte na-denkende hoorder worden samengesteld uit de stam en de vóór- in- en achtervoegsels, zoogenaamde woordstukjes, zóó dat et volledig bewuste denken in woorden berust op 'n halfbewuste produktie van de telkens weer opnieuw uit standvastige elementen opgebouwde begripssynthesen. Volgens de algemeen aangenomen opvatting is bv. et fransche (il) donnera 'n door et fransche kind van buiten geleerd geheel, waarvan de taalhistorikus wel kan aantoonen dat et vroeger ontstaan is uit twee woorden met de beteekenis (te) geven heeft-i maar dat nu psychologisch onsplitsbaar is even goed als bv. poison. De heer Hoogvliet neemt daarentegen 'n geestelijke werkzaamheid aan, waardoor uit de helder bewuste voorstelling geef [2] en de vluchtige half bewuste voorstelling zal of z' de geheele woordvorm gemaakt wordt, en deze theorie, tot nog toe alleen in speciale grammatika's van verscheiden oue en nieuwe talen toegelicht en toegepast, geeft *Lingua* in verband met algemeene beschouwingen en hypothesen.

Et glanspunt van et boek is, dunkt me, in et tweede gedeelte: De menschelijke taal, te vinden. Hier zien we et zeldzaam fijne taalgevoel en de scherpzinnigheid van de schrijver juist daarom zoo bizonder duidelijk te voorschijn treden omdat i hier onderneemt en, naar mij voorkomt, tot 'n goed einde brengt wat volgens beroemde linguïsten onmogelijk is: 'n zuiver logische indeeling van de woorden die volkomen onafhankelijk is van de vormverschijnselen. Et minst geslaagd schijnt mij et eerste, psychologische, deel, zoowel wat datgene betreft wat als hypothese ter taalverklaring wordt opgesteld, als wat de, misschien door korthed onduidelijke beschouwingen over grondbegrippen als waarneming enz. aangaat.

[3] "Onze stelling dan" (pag. 19) "is deze. Bij het oorzaak-en-gevolg-zoekende wezen de mensch bestaat naast en behalve het vroeger beschrevene zinnelijke wereldbeeld een tweede vereenvoudigd en abstrakt, d.i. intern en onzinnelijk wereldbeeld, dat uit de rudimentaire wereldvoorstelling van gezichtlooze diertypen kan zijn ontstaan. Dit tweede wereldbeeld met het andere samenwerkend levert aan de mensch een menigte abstrakte, niet-zinnelijke voorstellingen, waardoor het hem mogelijk wordt velerlei gedachten te vormen, die van een hoogere, standvastigere en meeromvattende aard zijn dan die der hoogste dieren. Door de aaneenschakeling van deze hoogere soort van gedachten ontstaat het oordeel, de gevolgtrekking en de redeneering, waardoor het menschelijk denken zich kenmerkt".

Dit door 'n plaat voorgestelde vereenvoudigde wereldbeeld omvat de voorstellingen: 1) ingesloten wereldgedeelten of binnenruimten, 2) omsluitende wereldgedeelten, de buitenwereld of de buitenruimte, 3) bovenplaatsing waar de gedachte ijlheid, lichtheid kan bijkomen, 4) benedenplaatsing, waarmee et denkbeeld van zwaarte en dichtheid kan verbonden zijn, 5) vóórplaatsing, waar licht en helderheid, 6) achterplaatsing waar donker- of duisterheid kan bijkomen, 7) naderende beweging, 8) verwijderende beweging.

[4] Deze acht, met de ikheidvoorstelling "die eigenlijk (als de kern van het binnenste binnen) een afgeleide voorstelling is" [pag. 20], hebben deze merkwaardige eigenschap, dat uit hen "bij iedere hoogere trap van ontwikkeling telkens nieuwe afgeleide voorstellingen verkregen worden". Zoo komen uit de plaatsingsvoorstellingen verschillende voorstellingen van verhouding voort, bv.

uit boven en onder de voorstellingen van grooter en kleiner aantal, van hooger en lager rang, van meerdere en mindere belangrijkheid, van moeilijkheid, gemakkelijkheid, verhevenheid, alledaagsheid, goddelijkheid, dierlijkheid; uit vóór en achter wordt afgeleid: voorafgaand en opvolgend, oorzaak en gevolg, meerdere of mindere belangwekkendheid, aanzien, invloed, eenvoudig en ingewikkeld, vlug, langzaam, schrand, achterlijk enz.; “uit de voorstelling van een binnenruimte verkrijgt men de afgeleide voorstellingen van beperking en insluiting, van eigen woning of erf, land, volkstam enz.

Uit de voorstelling van buitenruimte verkrijgt men de afgeleide voorstellingen van onbeperkt, van wereld, van oceaan, van heelal enz.

Uit de voorstelling van vóór- achter- enz. -plaatsing verenigd met die van buitenruimte komen voort de voorstellingen van vóór-, achter- enz. -ruimte. Uit de voorstelling voorrui kan voortkomen de voorstelling [5] verlicht gebied, lichting in 't woud, zonnekant, vlakte, opene zee enz. Uit de voorstelling achterrui kan voortkomen de voorstelling donker gebied, rotswand, woud enz. Uit de voorstelling bovenruimte kan voortkomen de voorstelling gebied van ijheid en verdunning, luchtruim, hemel, ideaal verblijf. Uit de voorstelling onderruimte kan voortkomen de voorstelling gebied van zwaarheid en verdikking, aardschoot, onderwereld” [pag. 21].

Op dezelfde manier worden uit de ikheidsvoorstelling afgeleid de voorstellingen “1) van de verplaatste ikheid, de naaste, de tweede persoon, 2) van de algemeene ikheid, het eigen ‘ik’, de voorst. ‘zich-zelf’, de een of andere persoon zelf, 3) de verwisselende ikheid, de voorstelling ‘elkander’ en 4) de onbeperkte ikheid, God” [pag. 21]. Zoo uit de voorstellingen van richting de voorstellingen van de eenvoudigste bewegingen zooals trekken, duwen, verder brengen, halen en de voorstellingen van allerlei meer bijzondere bewegingen, handelingen en verrichtingen, waartoe ook rustende of lijdende toestanden hooren omdat ze als gevolgen van bewegingen of verrichtingen kunnen worden opgevat, bv. staan als zich-gesteld-hebben, sterven als zich-stijf-trekken enz. Doordat et zinnelijk wereldbeeld aan de afleiding mee[6]werkt, wordt et aantal afleidingen nog grooter. Dat zinnelijk wereldbeeld levert nml. de vele zinnelijke voorstellingen van vormen en kleuren, van harde, zachte, koue en warme aanrakingen, van reuken, smaken enz., en “[d]oor middel van deze zinnelijke voorstellingen kan het waarnemende wezen wanneer het eenmaal het niet-zinnelijk wereldbeeld bezit uit het gewemel van lijnen en kleuren, dat het zinnelijk wereldbeeld hem aanvankelijk aanbod, telkens nieuwe gedeelten, die aanvankelijk slechts als vlekken of kwakken op het wereldpaneel te onderscheiden waren, als afzonderlijke voorwerpen met bijzondere eigenschappen herkennen. Zooals gezegd, werken de zinnelijke voorstellingen tot deze herkenning mee, maar geheel alleen zouden ze er niet toe in staat zijn. Om de eigenschappen der voorwerpen te kunnen opmerken, dient men vooraf de beweging of verrichting, die van deze eigenschap het wezen uitmaakt, als een afzonderlijk iets te hebben ontdekt. En tot die ontdekking geraakt men alleen door de abstrakte of onzinnelijke voorstellingen, die aan het vereenvoudigde wereldbeeld zijn ontleend. Elk voorwerp, elk wezen, elke zaak of elk ding, 't zij stoffelijk of onstoffelijk, is eenvoudig een begrensbare gedeelte, een stuk uitgebreidheid genomen uit een [7] stoffelijke of onstoffelijke wereld en gekenmerkt door de bijbehoeving van bepaalde toestanden of verrichtingen, die het als eigenschappen vergezellen. Geen enkel van deze voorwerpen, wezens, zaken of dingen kan als een standvastig bestaand iets erkend worden, wanneer de waarnemer niet vooraf de toestanden en verrichtingen die tot deze erkenning moeten leiden, als iets op zichzelf staands heeft ontdekt” [pag. 22]. Dat men de voorwerpen alleen door middel van hun eigenschappen heeft leeren kennen, bewijst de geschiedenis van alle talen; “men kende de leeuw door het verscheuren, de haas door het knagen, het gras of riet door het golven Ons woord muis b.v. beteekende oorspronkelijk steeldertje, het woord vos de slimmerd en het woord ezel het grauwtje enz.

Zoodra de wereldelementen, de voorwerpen, de wezens, de zaken en de dingen als onderdeelen van het werldsamenstel erkend zijn, verrijzen de voorstellingen van beweging of handeling in een nieuwe functie ... als eigenschappen van het bestaande. B.v. de

bewegingsvoorstel[ling]en strekken en vieren komen terug in de eigenschapsvoorstellingen stijf en slap” [pag. 22-23]. Zoo ook: groot naast uitstrekken, breed naast rekken, heet naast branden, gulzig naast slokken enz.

Ik heb, om misverstand te voorkomen, de eigen woorden [8] van de heer Hoogvliet aangehaald. Omdat in deze citaten de woorden voorstelling en waarneming voorkomen, voeg ik er bij dat volgens de heer Hoogvliet (pag. 7, cf. [pag.] 10) “het wezen der waarneming dit (is), dat een verandering, die in de omgevende buitenwereld zich voordoet, geregeld en standvastig gevolgd wordt door een daaraan beantwoordende verandering in de centrale deelen van het individu zelf” en dat (pag. 31) “[e]en voorstelling op zich zelf beschouwd niet veel anders (is) dan één of meer van een zekere soort van indrukseels op bepaalde plekjes van onze hersen- of zenuwmaterie, zich openbarende in zekere bepaalde beweginkjes of gebeurseltjes in ons binnenste, die altijd dezelfde zijn voor elke gelegenheid, waarbij de bedoelde plekjes in de denkverrichting betrokken worden” [pag. 31-32].

Volgens mijn meening is de hypotheze van de heer Hoogvliet in meer dan één opzicht verkeerd. Ten eerste worden kennistheoretische en psychologische vragen, die wel bij elkaar hooren maar volstrekt niet samenvallen, dooreen geward. Ten tweede is wat er over een van de voornaamste objekten van de kennistheorie, de waarneming, gezegd wordt, zonder de minste twijfel onverdedigbaar. Ten derde is ten onrechte de groote kennistheoretische moeilijkheid betreffende et ontstaan van et zinnelijk wereldbeeld [9] genegeerd en verlegd naar iets wat sekundair is: de voorstellingen, waaronder de begrippen (deze fout hangt samen met de verwarring van kennistheorie en psychologie) en ten vierde is wat tot verklaring gegeven wordt helemaal ontoereikend.

Ad 1) Et bewustzijn kan niet uit z’n vel springen, kan nooit et bestaan konstateeren van datgene, wat buiten et bewustzijn bestaat; et kent alleen z’n eigen toestanden; blauw, zuur, warm, zacht zijn bewustzijns toestanden als boosheid, verdriet, blijdschap. Hoe is et dan mogelijk dat we ruimtelijk uitgebreide harde enz. dingen zien “buiten ons” zooals we zeggen? Wat is die “dingheid”? Hoe ontstaat de ruimtelijkheid? Wat beteekent ’n zin als: ik zie ’n boom? Is er ’n Realiteit ook als mijn bewustzijn met z’n beelden verdwijnt? – Dat zijn kennistheoretische vragen. Maar nu: Bestaan er psychische elementen, waaruit de verschijnselen van et zieleleven, in z’n ruimste zin genomen, worden samengesteld? Welke hypothesen moet men aannemen om zoowel et ontstaan van die elementen als hun verbindingsen te verklaren? Hoe ontstaat et begrip? Hoe de associatie? – Dat zijn psychologische vragen. ’N zin als: ik zie ’n boom is ook voor de psycholoog ’n heel interessant objekt, maar terwijl de kennistheoretikus vraagt naar de beteekenis ervan zoodat bv. naar ’n omschrijving gezocht wordt die rekening houdt met de bewustzijnsnaatuur [10] van zien, boom, ik, vraagt de psycholoog: wat gebeurt er, welke psychische processen hebben plaats als dät gedacht wordt, zonder zich er voor te interesseeren in welke verhouding de onderstelde Werkelijkheid tot de voorstelling staat. Kennistheorie en psychologie hooren bij elkaar, maar ze beschouwen hun objekten (waarneming, voorstelling, begrip, gedachte) uit verschillend oogpunt, met verschillende bedoeling en volgens verschillende methode. Et komt mij voor dat de heer Hoogvliet deze twee beschouwingswijzen niet genoeg uiteen heeft gehouden en dat hiervan ook de onduidelijkheid van de eerste helft et gevolg is.

Ad 2) Dat et wezen van de waarneming ’n trillingsvoortplanting en dat ’n voorstelling op zich zelf beschouwd niet veel ander dan ’n indrukseel in de hersenmaterie is, die ergste vergissing uit de bloeitijd van Büchner’s materialisme, hoeven we niet te weerleggen. Met meer recht kan et omgekeerde worden gezegd: dat et wezen van et hersenproces ’n voorstelling is (Heyman’s primaire reeks, cf. Ziehen’s Erkenntnistheorie).

Ad 3) Toen de cel ontdekt was, geloofde men de laatste, niet meer samengestelde levenseenheid gevonden te hebben; nauwkeuriger studie bewees dat de schijnbaar enkelvoudige cel ’n chemisch, anatomisch en physiologisch en waarschijnlijk ook psychologisch heel

gecompliceerd [11] organisme is. Zoo ook zou et kunnen blijken dat de schijnbaar eenvoudige waarneming: 'n rooie plek van bepaalde vorm, 'n klank van een bepaalde hoogte en timbre, 'n bewustzijnstoestand is, die wel voor et hoofdbewustzijn van et totale individu, voor dat bewustzijn, dat nu in schrijver en lezer optreedt, et direkt gegevene, et voor de onmiddellijke introspektie laatst bereikbare is, maar zelf berust op 'n onvoorstelbaar groot aantal van voor dat hoofdbewustzijn onbewuste psychische elementen aan de eene en verbindende en scheidende funkties aan de andere kant. Nu komt et er op aan, dat weefsel van psychische toestanden en funkties uiteen te rafelen en et proces, als et eind waarvan de waarneming: rooie plek of klank kant en klaar voor et hoofdbewustzijn treedt, te rekonstrueeren. Dit is daarom zoo allergewichtigst, omdat de waarneming et fundament van ons geestelijk bestaan is en blijft, en als et nu blijken mocht dat voor et tot stand komen daarvan werkelijk een apparaat van geestelijke werkzaamheden aan te nemen is, met recht ondersteld kan worden dat datzelfde apparaat ook bij de andere intellektueele verschijnselen (begrippen, redeneering) z'n gewichtige rol voortzet. Et is de groote verdienste van de duitsche filosofie van de laatste honderdvijftig jaar, hypothezen omtrent die dingen te hebben opgesteld en zoo gekomen te zijn [12] tot kategorientheorieën, die ook al wijken ze in sommige opzichten van elkaar af, 'n over 't algemeen overeenstemmende verklaring geven.

Nu kan men van die onderstellingen aannemen wat men wil; men kan ook niets ervan aannemen, natuurlijk, als men de gronden weerlegt waarop ze steunen; maar men dient in te zien dat de groote moeilijkheid hierin zit: hoe ontstaat uit zielstoestanden, die als zoodanig op één lijn staan met blijdschap, droefheid, boosheid, dat ruimtelijk geordende, kleur- en klank- en smaak- en geur-rijke (later "wereld") genoemde) iets, dat de basis is van de begrippen? Et is iedereen geoorloofd bestaande hypothezen te verwerpen en te vervangen door anderen, maar et is niemand geoorloofd zonder de minste kritiek van et tot nog toe ter verklaring opgestelde, de historische continuïteit te negeeren en met 'n hypotheze voor den dag te komen die de grootste moeilijkheden van kennistheorie en psychologie laat wàr en zooals ze stonden en de sekundaire moeilijkheden van Voorstelling (zooals de heer Hoogvliet die bedoelt), Begrip en Taal alleen in schijn oplost.

Ad 4) Dat vereenvoudigde wereldbeeld nml. is intern en abstrakt. Waarom et met meer recht intern – dat toch wel inwendig, binnengeestelijk wil zeggen – heet, dan de bliksem die ik zie, dan de donder die ik [13] hoor, wordt niet verklaard: waarom et onzinnelijk heet, terwijl toch zelfs de meest abstrakte ruimtevoorstelling van de mathematikus nooit zonder gewaarwordings- (= Empfindungs) materiaal (zwart of grijs) is en et boven, et onder enz. niet gedacht kan worden zonder bewegings- en innervatiegewaarwordingen, is niet duidelijk. Maar gewichtiger is, dat dit vereenvoudigd wereldbeeld toch ook niet kon ontstaan zonder etgeen gelijksoortig is, samenvattende, et ongelijksoortige uiteen houdende en et onwezenlijke (kleur en vorm) weglatende funkties, toegepast in dit geval op de ruimtelijkheid van et "zinnelijke" wereldbeeld. Hoe die ruimtelijkheid te verklaren is, kunnen we hier onbesproken laten (cf. Ad 3). Zeker is et dat we in die funkties de Kategorien hebben te herkennen. Nu is et, dunkt me, op z'n minst heel waarschijnlijk, dat diezelfde kategoriale funkties, die et abstrakte wereldbeeld voortbrachten, bij et ontstaan van de andere abstrakties de affaire op dezelfde voet zullen voortzetten; welk nut et onbeweeglijke dooie wereldbeeld kan aanbrengen dat hier in de plaats wordt gesteld van de rusteloos werkzame Kategorien heeft de schrijver mij niet duidelijk gemaakt. Et symbolisme, dat van boven tot verheven, ideaal enz. komt, is, dunkt me, 'n heel andere kwestie, [14] die overgang wordt door et interne wereldbeeld niets begrijpelijker.

Ook is me niet duidelijk, waartoe de twee richtingen of bewegingsvoorstellingen dienen. Zelf zijn ze geschematizeerde herinneringen (de herinnering is toch al geneigd tot schematizeeren); ze zijn op weg begrippen te worden. Zoo min als zoo even te begrijpen was, waarom de samenvattende en uiteenhoudende werkzaamheid ophield bij et boven, et onder, en zich bepaalde tot et voortbrengen van et vereenvoudigde wereldbeeld, om daarna te rusten en plaats te maken –

voor wat?, zoomin is et nu te begripen, waar datgene, dat de voorstellingen -heen en vandaan oplevert, blijft en wat z'n taak overneemt. De heer Hoogvliet spreekt van 'n "verdeelings- of schiftingsvermogen". Mij dunkt: wat de begrippen schift, heeft de begrippen gemaakt. Et lijkt me zonder de minste twijfel veel juister, in dat deel van de menschenziel, waaraan we de naam geven van geest, 'n prachtige machinerie te zien, 'n kunstig apparaat dat men met gedruischlooze gestadigheid wetmatig en teleologisch et voorhanden materiaal vormt en ordent, de psychische elementen tot waarneemsels, de waarneemsels tot begrippen, de begrippen tot gedachten, de gedachten tot redeneeringen, de redeneeringen tot wetenschap, [15] de wetenschap tot wereldomvattend stelsel, daarbij des te weifelender en des te minder onfeilbaar werkzaam naarmate alles meer in et onzekere licht van et bewustzijn afspeelt en verder verwijderd is van de nacht waarin de kiemcel groeit tot instinktrijk wezen – veel juister dan de hypothese van de heer Hoogvliet, die et voornaamste onverklaard laat en voor dat, wat ze schijnt te verklaren, 'n voortdurende geestelijke aktiviteit naast de dooie starheid van et abstrakte wereldbeeld toch niet missen kan.

Niet veel gunstiger is m'n oordeel over de eigenlijke taalhypothese van *Lingua*. "In de menselijke taal openbaart zich een geheimzinnige niet in onze volbewuste handelingen zich voordoende inrichting van het menselijk denkvermogen, een begrippenschiftingstoestel van onze denkorganen in dezelfde zin als waarin door ons netvlies een kleurenschiftingstoestel en door onze gehoororganen een tonenshiftingstoestel wordt geleverd" [pag. x-xi]. – "Onder onbewuste of onvolledig-bewuste denkwerking wordt verstaan een denkwerking waarvan de afzonderlijke manifestaciën (telkens op nieuw maar steeds met tusschenpoozen voorkomend) een zoo uiterst kleine tijdruimte in beslag nemen, dat de aandacht van het individu, waarbij zich de werking [16] voordoet, niet op die werking kan gevestigd worden, terwijl ook tot de herinnering van dat individu de werking niet doordringt" [pag. xi]. De "sporen of indrukse", die "de zeer kortstondige werking in de denkorganen" [pag. xi] telkens nalaat, veroorzaken 'n nawerking die wel tot et bewustzijn en de herinnering doordringt. Volgens de heer Hoogvliet doet zich die onbekende inrichting alleen voor in de verschijnselen van de menselijke taal en is et de vraag of ze "misschien de een of andere geregeld doorlopende analogie of vergelijkbaarheid vertoont met iets anders, dat ons niet onbekend is". — Is dit niet te vinden, dan hebben we te erkennen, "dat we althans voorloopig van het bedoelde onbekende iets niets naders kunnen weten" [pag. xii]. (M.a.w. Kant, Schopenhauer, Hegel, Hartmann en de moderne psychologie bestaan niet).

We moeten nu zoeken en vragen: "[K]an de onbewuste denkverrichting, die het onbekende substraat vormt van de verschijnselen der universeele spraakleer, wellicht op eenige wijze analoog of vergelijkbaar zijn met de bewegingen van onze spieren? ... met pijn?" [pag. xii]. Na telkens gedwongen te zijn tot 'n ontkennend antwoord "komen we er als van zelf toe" te vragen of die onbewuste denkverrichting ook vergelijkbaar is "met gezichtsbeelden, met vorm- en ruimtevoorstellingen, meer bepaaldelijk met [17] eenvoudige planimetrische lijnfiguren?" [pag. xiii]. Als we dat nu probeeren en "verschillende verschijnselen uit de spraakleer van onverschillig welke taal" trachten te verzinnelijken "door middel van eenvoudige planimetrische figuren", dan blijkt et dat et gelukt; "en, wat meer zegt, wanneer een dezer figuren eenmaal goed oordeelkundig geteekend is, wordt door die teekening het wezen der bizondere begripsonderscheiding, waarvoor zij vervaardigd is, eenvoudiger en vollediger en nauwkeuriger uitgedrukt dan door eenige beschrijving in woorden zou kunnen geschieden" [pag. xiii]. De geleverde figuren zijn te beschouwen als hypothesen van 'n vèrverwijderde graad en "[o]m zulk een figuur of figuurbeschrijving in bizonderheden uit te werken, moet men (althans voorloopig) de fantasie en ook hier en daar de willekeur laten meehelpen" [pag. xiii]. Volgens de schrijvergeven ondertusschen al die figuren samen et onomstootelijk bewijs, "dat de interne grammatika in een verhouding van doorlopende analogie of vergelijkbaarheid staat met voorstellingen van vorm en van ruimte" [pag. xiv]. De voorstelling van 'n beweging of verrichting moet men zich bv. "laatselijk uitgebeeld denken als een lijnvormig iets ... vuurpijlachtig voortspattend, verlicht en

heldergekleurd – De voorwerps-, wezens- enz. – voorstellingen ... als vlakke blokken van een eenvormige, doffe kleur” [pag. 39], waar echter bij nauwkeuriger beschouwing flauw en zwak lijnfiguren zijn te herkennen; [18] ze stellende werkingen of toestanden voor, die zelf wanneer ze als zoodanig optreden door de vuurpijllijnen van zoo even worden weergegeven maar nu, als eigenschappen, opgaan in de totaliteit van et voorwerp. Et begrip van et “ik” laat zich afbeelden door ’n ronde witte vlek in et midden van ’n “wemelend grauwbontgroezelig omgevingsveld” [pag. 64]: et “niet-ik”; begrippen als: hier, daar, enz. door kleurlooze lijnen en figuren. Positief te bewijzen zijn die vormbeschrijvingen niet, maar zeer zeker zijn et geen fantazieën. Neemt men onder voorbehoud ’n betrekkelijke realiteit ervan aan, dan maakt men de grammatika van alle talen “uit ’n grillig mengelmoes van de meest heterogene feiten tot één enkel samenhangend geheel” [pag. 64-65].

Als we et verband tusschen de olieverdikking en de vertraging van ’n chronometer, tusschen de afkoeling van ’n verwarmd voorwerp of de chemische omzetting en de tijd, tusschen de hoeveelheid opgeloste suiker en de temperatuur volgens de beginselen van de analytische meetkunde grafisch voorstellen, dan bereikt de wet van afhankelijkheid die de variabelen beheerscht, ’n mate van duidelijkheid, van onmiddellijk overzienbare aanschouwelijkheid voor et zonder inspanning de kurven langsglijdend oog, dat de op houderige abstrakties voortstompelende logika jaloersch de montagne russe[19]beweging nakijkt. Wanneer men de handelende mensch die onder invloed staat van verschillende neigingen voorstelt door ’n punt in de ruimte, waarop verschillende krachten werken, verschillend in grootte en in richting en wanneer men dan de vele krachten komponeert tot één resultante, die et punt met diè intensiteit in diè richting drijft, kan men et gedetermineerd zijn van elke handeling op elk oogenblik aanschouwelijker en intuïtief-begrijpelijker maken dan door ’n lange psychologische redeneering. Maar niemand mag – en niemand zal – uit die ruimtelijke voorstelbaarheid, die vertaalbaarheid, die vervangbaarheid van verhoudingen voor et logische denkend verstand door verhoudingenvoor de intuïtief omspannende aanschouwing konkludeeren tot de ruimtelijkheid van de bij wijze van voorbeelden genoemde processen. Et wezenlijk begripen kan alleen worden bereikt door redeneering; de kurven en de andere figuren zijn ’n hulpmiddel, onmisbaar misschien, doordat et diskursief denken dat met kleine pasjes voortthinkt de continuïteit van et natuurproces niet reproduceeren kan en in ’t gedrang komt door te groote komplikatie van elkaar kruisende verhoudingen, maar ondanks die onmisbaarheid nooit meer dan symbool. Et komt mij absoluut ondenkbaar voor dat et wezen van [20] de een of andere begripsonderscheiding (en die onderscheidingen zijn “streng logisch” [pag.] x) door ’n figuur vollediger en nauwkeuriger zou kunnen worden uitgedrukt dan door eenige beschrijving in woorden. We denken immers in woorden; ’n karakteristiekum van et logisch denken is dat et in en door middel van woorden gebeurt, waardoor et zich onderscheidt van et denken in en door middel van fantaziebeelden; hoe kan dan et wezen van ’n logische onderscheiding omgekeerd door lijnen en figuren nauwkeuriger worden uitgedrukt dan door dat, waarin zich et logisch denken, als in z’n element, beweegt? Hoe bv. ’n begrippenverbinding als: de bakker brengt aan z’n klanten et brood door de blokken die de voorwerpsvoorstellingen en de vuurpijllijn, die de verrichtingsvoorstelling afbeelden, duidelijker worden kan, begrijp ik niet. De aanschouwing is en blijft de vaste grond onder onze geestelijke voeten; we trachten alles te verzinnelijken wat ons bewustzijn aan bovenzinnelijke factoren wordt aangeboden door de werkzaamheid die ons geestelijk leven schept, beheerscht en opvoert. We “stellen” ons de tijd “voor” als ’n lijn, geen wonder dat we door ’n lijn elke verrichtingsvoorstelling kunnen symbolizeeren. Maar wat is hiermee gezegd omtrent de denkverrichting zelf? De heer Hoog[21]vliet identificeert (pag. xiv) de taalverschijnselen met de onbewuste (d.w.z. onvolledig bewuste) denkverrichting; mij dunkt, ten onrechte. De verschijnselen zijn: voorstellingen, begrippen en hun verhoudingen; diè konstateert et bewustzijn, maar konstateert et ook datgene wat de begrippen schept en, vooral, datgene wat de verhoudingen stelt en de begrippen in de verschillende betrekkingen brengt? Op et laatste komt et

aan. Valt de geestelijke aktiviteit in et bewustzijn, of blijft et produceerende verborgen achter z'n produkt? Verloopt de funktie binnen et bewustzijn of schijnt et misschien maar zoo, evenals de bioskopische beelden schijnen zich te bewegen, terwijl et gestadig veranderende produkten zijn van 'n in 't duister blijvende, onafgebroken werkzaamheid? Ik voor mij geloof niet, dat et bewustzijn eenige realiteit bevat zoo min reële dingen als reële funkties; et bewustzijn is geen stulp waarin dingen zweven en krachten werken maar 'n lichtcirkel, waarbuiten geproduceerd wordt wat er ingeschoven en zóó gekonstateerd wordt. Daarom lijkt et me even verkeerd, tusschen taalverschijnsel en denkverrichting niet te onderscheiden als uit de eventueele symbolische ruimtelijke voorstelbaarheid van logische verhoudingen, waarvan de analytische meetkunde 'n ongeëvenaard voorbeeld is, te besluiten tot et bestaan van 'n ruimtelijk gedachte begrippenwereld, waarin de ver[22]houdingen essentieel als lijnen zouden voorkomen. Dat de oudste begrippen ruimtelijke "dingen" en ruimtelijke verhoudingen tot objekt hadden, zal niemand betwijfelen, maar die ruimtelijke begrippen werden zelf symbolisch gebruikt voor de heel andere verhoudingen van tijd, oorzaak & gevolg, doel en middel enz.; achter et ruimtelijk symbool verborgen zich de (onbewuste) Kategorien (Oorzaak, Substantie, Gelijkheid enz.) toen ze zich representanten zochten binnen et passieve bewustzijn. Wat bij et tot stand komen van kleurplekken, klanken, in 't algemeen: waarneemsels werkzaam is, datzelfde apparaat funktioneert bij et ontstaan van de begrippen en hun verhoudingen, dus bij et ontstaan en et blijven bestaan van de taal.

En wat de heer Hoogvliet van zijn hypotheze zegt: dat ze de spraakleer van alle talen tot één samenhangend geheel maakt: datzelfde presteert de identiteit van de Kategorien, die men toch niet ontloopt; et figurenstelsel wordt daarbij volkomen overbodig voor de verklaring en daalt tot 'n ingenieuze variatie van de analytische meetkunde, die de logische verhoudingen zichtbaar maakt.

Ik heb in et begin de hoofdstukken over de indeeling van de woorden et glanspunt van et boek genoemd, en de groote scherpzinnigheid en et fijne taalgevoel geroemd, die zich daarin [23] openbaren. Frappant juist lijkt me al dadelijk de eerste en wijdste verdeling in 1) volzinwoorden en 2) niet- volzinwoorden of zinstukwoorden.

"Volzinwoorden zijn volkomene mededeelingseenheden d.w.z. woorden, die geheel op zich zelf een gedachteuitdrukking (bepaaldelijk die van een gevoelsstemmings- of oordeelsgedachte) behelzen en diensvolgens ook geen verbintenissen met andere woorden tot volzinnen kunnen aangaan" [pag. 55].

"Niet-zinwoorden of zinstukwoorden zijn alle overige, dus woorden, die een meer of minder belangrijk onderdeel eener gedachte uitdrukken en als zoodanig geregeld met andere woorden tot volzinnen plegen te worden verbonden" [pag. 55-56]. De heer Hoogvliet geeft op p. 29 en vlgg. 'n indeeling van et geheele zieleleven; hij onderscheidt daarbij tusschen de ziel als inwendig gevoelsvermogen en de geest of et denkvermogen. Ik heb over die indeeling en etgeen er bij komt niet gesproken, omdat ik geen kans zie over de begrippen die daarbij ter sprake komen en tot de moeielijkste metaphysische kwesties leiden: bewustzijn en ikheid, zoo kort te zijn als de beperkte omvang van 'n tijdschriftartikel verlangt en ik et van heel weinig gewicht vind, welke etiketten men plakt op al die zoogenaamde "vermogens".¹ "De beteekenis van 'n volzinwoord berust grootendeels op een inwendige gevoelsvoorstelling, dus op een werking van de ziel – De beteekenis van een zinstukwoord berust grootendeels [24] op een inwendige gezichtsvoorstelling, dus op een werking van de geest" [pag. 56] – Van meer gewicht dan die naamgevingen en volkomen juist is de scherpzinnige opmerking, dat als men de volzinwoorden vervangt door 'n

1) De heer Hoogvliet zelf schijnt er ook niet veel aan te hechten: vergl. de aardige noot op pag. 91, waarover ik straks zal spreken.

zin, die hetzelfde zegt, et onderwerp ik is en et werkwoord 'n niet-lichamelijke verrichting aanduidt. Van de volzinwoorden bestaan vier soorten [cf. pag. 86-88]:

- 1) **Uitroepwoorden** bv. O! = ik-verwonder me of ik-bewonder. Och = ik-zet-me-er-over-heen of ik-ben-onverschillig of ik-ben-ongeduldig. Hé = ik-vind-het-vreemd. Foei = ik-ben-verontwaardigd. Kom! Toe! = ik-ben-ongeduldig of ik-verwacht.
- 2) **Beslissingswoorden**: Ja = ik-neem-aan of ik-vind goed. Nee = ik-verwerp of ik-keur-af
- 3) **Invoegselwoorden** bv. Toch = ik-blijf-gelooven, Ook = ik-neem-er-bij.
- 4) **Zinbindwoorden** bv. en = ik-voeg-er-dit-bij. Of = ik-laat-de keus-met-dit. Maar = ik-stel-er-dit-tegenover. Want = ik-geef-deze-verklaring. Indien = ik-stel (dit geval). Omdat = ik-verantwoord (als volgt). Aangezien = ik-beroep-me-op-de- erkende-waarheid.

[25] Et moet, dunkt me, iedereen opvallen, hoe treffend juist dit is. Tot nog toe hebben we die dingen voegwoorden genoemd en tusschenwerpsels, meen ik, en dat de vier groepen, waarvan ik voorbeelden heb aangehaald, werkelijk bij-elkaar hooren dat potdori, ja, indien, ook vertegenwoordigers zijn van een en dezelfde klasse van woorden, die de waarde hebben van 'n zin met ik tot zoogen. onderwerp en 'n werkwoord, dat 'n onlichamelijke werkzaamheid aanduidt tot zoogen. gezegde, lijkt me 'n geniale ontdekking. Ik vind et zóó interessant en gewichtig, dat ik niet kan nalaten nog et een en ander ervan mee te deelen.

Als men 'n woord als vóórdat, nadat beschouwt en vergelijkt met et fransche tandis que, lorsque, blijkt dat men et kan opvatten als bestaande uit twee stukken: vóór = vóór 'n ander gebeursel, nml. dit en dat = ik-geef-op (als volgt). Vóór is 'n betrekkingwoord (zoogen. voorzetsel) en dat 'n zinbindwoord (zie boven). Bedenkt men nu dat et volk dikwijls zegt: terwijl dat ik er zat, toe datteme ankwamme, dan begrijpt men hoe de heer Hoogvliet er toe komt te zeggen: men zou de zoogenaamde “conjuncties van tijd” geheel tot nul kunnen herleiden alleen door het aannemen van twee bizondere schrijfwijzen, nml. vóór-dat, na-dat met 'n verbindingsstreepje en toen', terwijl', sints' enz. met een komma'tje als teeken [26] van de weglating van dat. Uit dit feit blijkt bij een weinig nadenken, dat in een wetenschappelijke verdeeling der woordsoorten de “conjuncties van tijd” als niet bestaand kunnen worden beschouwd [cf. pag. 89].

De heer Hoogvliet vergelijkt om z'n klassifikatie te rechtvaardigen betrekkingwoorden als: in, op, bij - van, uit, - naar, tot - vóór, achter enz. met woorden als en, maar enz., en merkt op, dat wie een van de eerstgenoemde woorden in et zinsverband uitspreekt, met et geestelijk oog in 'n denkbeeldige figuur iets afpast of uitmeet. Die figuur “doet zich voor als iets buiten de persoon of individualiteit van hem die haar denkt” [pag. 90]; ze hoort niet tot ons zelf en raakt ons niet; onze “ikheid” blijft er buiten. Nemen we nu de conjuncties: en, of, maar, ofschoon, dat, enz. Die drukken ook 'n betrekking uit, maar niet 'n plaatselijke, tusschen punten of lijnen, maar “de verhouding of het verband, waarin twee bijna gelijktijdig zich aan ons voordoende gedachten tot elkander worden gesteld” [pag. 90]. Twee verschillende gedachten doen zich aan ons voor meer of minder waar, goed, aangenaam, noodzakelijk of eenvoudig of vanzelfsprekend. Geen figuur zooals bij op, in enz. zien we als we die meerdere of mindere waarheid enz. vergelijken. “De beide gedachten worden om zoo te zeggen tegen elkander gevoeld, het verschillende effect, dat de beide [27] gedachten op de ziel of de ‘ikheid’ maken, wordt gekonstateerd en dit door voelen afgewogene effektverschil of effektverhouding wordt in klankvorm door de konjunkcie vertolkt” [pag. 91-92]. Ten eerste is er dus bij deze woorden geen sprake van 'n inwendig zien (zooals bij de voorzetsels) maar van 'n afwegen; ten tweede treedt de ikheid op de voorgrond, die bij de preposities niet in aanmerking komt.

Hierbij staat de vroeger vermelde noot, waarin de heer Hoogvliet gelukkig z'n twijfel uitspreekt aan al de “vermogens”, die men vroeger aannam en die in et eerste gedeelte van *Lingua* nog al 's op de proppen komen; hij maakt de opmerking dat we – wat er dan aan is van de onderscheiding

tusschen ziel en geest – zes verschillende ziels- of geestes-werkingen kunnen aannemen: 1) zelfgevoelen, uitgedrukt door de uitroepwoorden (O! Ach! Hè! enz.) 2) beslissen (Ja! Nee!) 3) beoordeelen, waaraan de zinbindwoorden beantwoorden; deze drie werkingen vinden dus hun uiting in de volzinwoorden; verder, 4) opmerken, uitgedrukt door de mededeelingswoorden (verba, adverbia, adjektiven), 5) herkennen of identificeeren, uitgedrukt door de noemwoorden (substantiva en persoonlijke voornaamwoorden) en 6) passen en meten, uitgedrukt door de zoogen. merkteekenwoorden, waarin samengevat zijn de plaats- en tijdbepalende woorden, preposities, [28] telwoorden, possessiven en niet-persoonlijke pronomina, pronominale adverbien, oneigenlijke conjuncties. De laatste drie werkingen treden op bij de niet-zinwoorden.

Terwijl de verschillende soorten van de niet-volzinwoorden van elkaar kunnen worden afgeleid door bepaalde achtervoegselen, ontstaan de volzinwoorden òf uit 'n reeks van woorden òf uit één enkel woord dat 'n reeks van woorden vertegenwoordigt, en terwijl in 'n afgeleid werkwoord, adjektief enz. de beteekenis van et grondwoord terug te vinden is, doet de vorming van 'n volzinwoord de oorspronkelijke beteekenis heelemaal teniet, ook al blijft de vorm ongewijzigd. Alsjeblieft bv. beteekent: ik-verzoek en ik-bied-aan; evenzoo: Kom! Toe! Loop-heen. “Bij de volzinwoordvorming gaan de woorden om zoo te spreken in de smeltkroes om er in eens en onmiddellijk iets heel anders uit te laten ontstaan. **Ondeelbaarheid naar de vorm bij samengesteldheid der gedachte, ziedaar het wezen van het volzinwoord**” [pag. 93]. Na 'n vergelijkende tabel, waarin de eigenaardige eigenschappen van de twee woordsoorten naast (en tegenover) elkaar worden opgenoemd, zegt de heer Hoogvliet: “[d]e volzinwoorden verdienen ... de eerste plaatsen onder de woordsoorten in te nemen. Zij zijn nl. 1) vollediger ... omdat ze een geheele volzin vertegenwoordigen, 2) edeler ... omdat ze altijd zonder afzonderlijke benoeming ... de ikheid als hoofdvoorwerp² en ... een niet-stoffelijke [29] werking tot melding (= gezegde) hebben, 3) onmisbaarder omdat ze ... altijd met even groote veelvuldigheid voorkomen en 4) meer natuurlijk, meer met ons innigste zieleven verknocht” [pag. 95] en laat de nauwe verwantschap tusschen schijnbaar zoo heterogene woorden als Ach! Ja! maar enz. zien door op te merken dat ze vaak elkaars plaats kunnen innemen, bv.: “Maar m'n hemel! = O! m'n hemel of Wel m'n hemel! (Fr. Mais oui! Mais non!) – En ...? = Toe-dan! (vertel nu 'es wat verder!) ... “Genotvol, o verrukkelijk is het -- (o = en (zelfs)). – Hij is niet slecht, neen ongelukkig (neen = maar)” [pag. 95-96]. Alleraardigst is ook de opmerking dat we, als we tot ons zelf spreken, de zinnen gewoonlijk verbindendoor inwendige uitroepen, bv. “Ik ga uit - Ohe! Het regent – Komaan! De parapluu meenemen – O-wee! De parapluu is kapot – Enfin! Dan maar zonder parapluu” – maar dat we, als we et later aan 'n ander vertellen de uitroepen vervangen door zinbindwoorden: “Ik wou uitgaan, maar het regende, dus ik moest een parapluu meenemen; intusschen – de parapluu was kapot, zoodat ik zonder parapluu door de regen moest lopen” [pag. 96].

Dat ook de invoegselwoorden (bv. ook, toch enz.) tot de volzinwoorden hooren ook al maken ze schijnbaar maar 'n deel uit van de zin, wordt door voorbeelden opgehelderd, “waarbij zich de opmerkelijke eigenaardigheid voor[30]doet, dat de veelzeggendheid dezer woordjes met de vluchtigheid van hun uitspraak schijnt toe te nemen” [pag. 97]. Bv.

Wie is toch die oue heer? - Toch = Ik-heb-et-al-lang (of al-dikwijls) -willen-weten.

Is er ook bloemkool noodig? - Ook = Ik-vraag-et-zonder-stellige-verwachting.

Is dat nu zoo aardig - Nu = Ik-zou-zeggen-datje-'t-niet-kunt-verantwoorden.

2) Hiermee is bedoeld wat gewoonlijk *onderwerp* heet.

Mag ik even het zout? - Even = Ik-wil-geen-groote-last- veroorzaaken.

Om dit artikel niet al te lang te maken, zal ik van deze eerste en wijdste indeeling niet meer zeggen. Etgeen ik ervan meegedeeld heb, is meer dan voldoende om te laten zien, ook aan wie 't misschien nog niet wist of niet weten wilde, dat de heer Hoogvliet beschikt over 'n verrassend fijn taalgevoel en 'n zeldzaam talent om wat de sprekende mensch voelt, de denkende mensch in nuchtere abstrakties te doen begrijpen. Men kan natuurlijk ook vragen: wat kan dat nu eigenlijk schelen? Zeker! zoo zijn er veel die zich er niet voor interesseeren hoe et dierlijk lichaam samengesteld is en hoe de organen funktioneerden; dat ze eten (en wat ze eten!) vinden ze gewichtig, hoe de natuur et aanlegt hun bestaan mogelijk te maken, laat hen koud. Maar voor iemand [31] die graag ingelicht wil zijn omtrent etgeen i dagelijks gebruikt is 'n beschouwing daarover veel waard en is et 'n blij verrassing op eens, voor 't eerst, helder geformuleerd te zien, wat altijd gevoeld maar nooit geweten is.

We willen nu de verdere indeeling beschouwen.

De niet-volzin- of zinstuk-woorden worden verdeeld in drie hoofdklassen 1) zeg- of meedeelings- 2) noem- 3) merktekenwoorden [pag. 58-59].

1) Zeg- of meedeelingswoorden zijn "zelfmededeelende mededeelingselementen, d.w.z. woorden, die, als onderdeelen van volzinnen optredend, op zichzelf genomen een heldere, duidelijk onderscheidbare voorstelling opleveren ...", bv. spring, (hij schrijft) mooi, blauw.

2) Noemwoorden zijn "naamgevende mededeelingselementen, d.w.z. woorden, die in plaats van één enkele duidelijk onderscheidbare voorstelling een menigte van verschillende voorstellingen bij elkander, te samen verbonden door middel van een door lijnen begrensde gedeelte uit het beeld van een stoffelijke of onstoffelijke wereld, samenvatten [32] en daaraan een naam geven, zonder dat het mogelijk is uit de vele gelijktijdig door deze naam opgeroepene voorstellingen één enkele ondeelbare totaalvoorstelling te vormen, ten gevolge van welk feit door deze woorden ook niets wezenlijks kan worden gezegd of meegedeeld", bv. boom, ik.

3) Merktekenwoorden zijn "rangschikkende of aanduidende mededeelingselementen, d.w.z. woorden, die ... alleen een voorstelling van betrekking of verhouding (meebrengen) met behulp waarvan andere ... voorstellingen in een der natuurlijke groepeeringswereldbeelden van het menschelijk denkvermogen, zooals ruimte, tijd, hoegrootheid, hoeveelheid kunnen worden tehuisgebracht ...", bv. binnen -zelf - eerste - nu - veel - iemand.

Daarop volgt 'n onderverdeling van de meedeelingswoorden in meldwoorden (verba), omschrijvings- of omstandigheidswoorden (adverbia) en beschrijfwwoorden (adjectiva) en 'n uitvoerige bespreking van de merktekenwoorden. Als inleiding hierop geeft de schrijver 'n korte indeeling volgens 'n ander beginsel, nml. niet naar de absolute, maar naar de relatieve beteekenis, d.w.z. volgens de stand of stelling die ze ten opzichte van andere woorden innemen en de hiermee gewoonlijk nauw samenhangende hoorbare vorm; hierbij wordt opgemerkt dat bijna iedere woordsoort de stand of stelling en de vorming van 'n andere soort tijdelijk [33] kan overnemen; dit verschijnsel, "dat men de 'vermomming' der woordsoorten zou kunnen noemen" [pag. 67] verhindert niet dat men de wezenlijke, natuurlijke woordsoort duidelijk herkent. In de loop van et paard bv. is loop direkt te herkennen als meldwoord, al staat et vermomd als noemwoord.

We kunnen hier de indeeling van de merktekenwoorden niet verder behandelen; korthed zou onduidelijkheid zijn. Alleen wilde ik wijzen op de participium-standige, die samenvallen met wat men gewoonlijk voorzetsels noemt. In 'n zin als: et boek ligt op de tafel heeft op de beteekenis van "opp"-ende = et oppervlak aanrakende. In et bier stroomt uit et vat is uit = "uit"-ende, d.i. verlatende; zoo is door = "door"-ende, d.i. doorborende [cf. pag. 68]. Ik geloof dat bij deze

opvatting de preposities veel beter tot hun recht zijn gekomen.

Verder verdient waardeering dat de ikheidsvoorstelling bij de verdeling is gebruikt; dat bv. gewezen is op et verschil tusschen plaatsingswoorden als vorig, gelijktijdig, binnenwaarts, die met ik niets te maken hebben en de zoogen. aanduidingswoorden als tegenwoordig, toekomstig, herwaarts, die zonder ik niet te denken zijn. Alleen kan ik et niet eens zijn met de heer Hoogvliet, als i de aanduidingswoorden van gedachtestelling [34] wel en niet met hun wijzigingen nauwelijks, misschien enz. besprekend, zegt “dat wel en niet in hun wezenlijkst wezen eigenlijk niet anders dan plaatselijke aanduidingen zijn, te vertolken als volgt: binnen of buiten de grenzen van mijn begrippenwereld. Wanneer ik b.v. zeg: ‘sneeuw is niet zwart’ dan bedoel ik daarmee in mijn binnenste denken eigenlijk dit, dat zwarte sneeuw buiten de grenzen van de door mij gedachte wereld is afgezonderd”. Zoo zou niemand beteekenen: “een mensch of menschen geheel buiten de grenzen van mijn begrip of waarneming” [pag. 74]. Dat lijkt me onwaar en onlogisch. Als met: sneeuw is niet zwart bedoeld wordt: zwarte sneeuw is buiten de grenzen van mijn wereld afgezonderd, dan bestaat er dus wel zwarte sneeuw, alleen niet in de door mij gedachte wereld! Een van beiden: of ik neem niet aan dat er ’n wereld is behalve de door mij gedachte, dan kan buiten de door mij gedachte wereld ook niets afgezonderd zijn, wegens plaatsgebrek; of ik neem wel aan dat er ’n wereld is behalve de door mij gedachte; dan is in die wereld plaats voor zwarte sneeuw die daarin afgezonderd ligt; dus bestaat er wel zwarte sneeuw, maar wel = binnen de door mij gedacht wereld; dus binnen de door mij gedachte wereld is iets, dat er [35] buiten is: dus binnen = buiten. Als ik zeg: niemand kan zich in z’n neus bijten zou ik bedoelen: buiten de grenzen van m’n begrip of waarneming bestaan er wel (= binnen de grenzen van m’n begrip of waarneming!) menschen die zich in hun neus kunnen bijten? Misschien heeft de heer Hoogvliet iets heel anders bedoeld en zich onduidelijk uitgedrukt; zooals et er nu staat, kan ik et niet anders vinden dan even onwaar als onlogisch. Dat, toen de Kategorien van Gelijkheid en Ongelijkheid vertegenwoordigd werden binnen et menschelijk bewustzijn, woorden als ginds, verder, buiten enz. symbolisch gebruikt zijn (even als, toen de Kategorie van Oorzaak gereproduceerd werd, woorden als van uit als symbolen werden aangewend), is heel aannemelijk; maar wat de heer Hoogvliet hiervan zegt, lijkt me onhoudbaar.

Mooi is wat in et hoofdstuk over de ikheidsnoemwoorden wordt gezegd over het (als et niet vervangen kan worden door dit of dat) in bv. het suist me in de ooren, het ruikt hier naar visch, het dondert, het is koud; “het” beteekent et “algemeene ‘niet-ik’”, “de onbestemde en onbekende oorzaak buiten ons, waaraan wij geneigd zijn al onze verschillende gewaarwordingen toe te schrijven” [pag. 78]. De zoogenaamde onpersoonlijke werkwoorden verschijnen hier door in ’n nieuw licht.

[36] Et derde gedeelte [pag. 108-175] handelt over de spraakleer in engere zin, de grammatika. De zoogenaamde uitgangen van verbuiging en vervoeging worden hier opgevat als woordstukjes, die van de korte maar zelfstandige woorden alleen verschillen door de geringere mate van bewustheid; voor et volledig-bewuste langzame denken bestaan ze niet meer, alleen voor et vluchtige halfbewuste denken, dat voorafgaat aan et denken in taalvorm. Er heeft dus volgens de heer Hoogvliet ’n samensmeltingsproces plaats; de wortel die de hoofdvoorstelling en et woordstukje dat et verhoudingsbegrip verklankt, worden door ’n soort van psychische synthese verbonden en dat wel telkens wanneer et noodig is.

We hebben vroeger de meening van de heer Hoogvliet besproken dat de begrippen ruimtelijk worden gedacht en tot ’n ruimtelijk wereldbeeld vereenigd zijn. Nu is “[e]lke voorstelling van beweging, verrichting enz. – op zich zelf niets meer dan een vluchtig beeld als van een schietende bliksemstraal, die langs een wereldbeeld of tusschen verschillende wereldbeelden heenduikt zonder daarin een plaats in te nemen” [pag. 111]. Maar nu moet die bewegingsvoorstelling “[o]m een plaats te krijgen in een wereldbeeld en zoo[37]doende een gedachte te helpen vormen” zich verbinden “aan de niet-bewegende deelen van het wereldbeeld” [pag. 111]. Hier worden nu de

verschillende manieren besproken waarop die verbinding kan plaats hebben; wordt de beweging verbonden aan et geheele niet-ik (= et), dan krijgt men de geenzijdig-aanbindende meldwoorden, bv. waai-, donder- enz.; sluit de bewegings- of handelings-voorstelling zich aan aan 'n bepaalde vlek of lap op et wereldbeeld (= voorstelling van 'n voorwerp, wezen, of zaak) dan heeft men de eenzijdig-aanbindende meldwoorden bv. leev-, slaap- enz. Heeft de bewegingsvoorstelling 'n bepaald uitgangspunt "en is zij daardoor plaatselijk verwezenlijkt, dan is haar uitbreiding niet langer algemeen; van het uitgangsgebied uitgaande kan zij zich loodrecht naar omlaag uitstrekken als een krachtlijn, d.i. als een lijn van werking, van intensiteit" [pag. 111-12]. En die krachtlijn kan nu 'n tweede lap of vlek in et wereldbeeld (vertegenwoordigende een tweede voorwerp enz.) bereiken of raken. Hieraan beantwoorden de tweezijdig-aanbindende meldwoorden bv. slaa- of stoot- enz. "De bewegingslijn wordt in de volste zin des woords gestuit door het tweede voorwerp, dat zij ontmoet en zij buigt af – in zijdelingsche (waterpasse) richting" [pag. 112].

De heer Hoogvliet meent, zooals gezegd, dat die blokken [38] of vlekken of lijnen niet alleen 'n aardige symbolische ruimtelijke voorstelling zijn van de "streng logische" begripsverhoudingen maar dat ze essentieel zijn en werkelijk worden gedacht. Ik heb al opgemerkt dat en waarom me dit onjuist voorkomt. Wat er nu volgt bevestigt me in m'n oordeel. De bewegingslijn is gestuit als krachtlijn; men zou dus meenen dat et proces nu afgelopen is; maar volgens de heer Hoogvliet kan de bewegingslijn nu "in een andere zin, namelijk in die van voortdurende in de tijd en bestemming in de toekomst wel degelijk verder voortgaan. Zij loopt dus na de ontmoeting met het ondervoorwerp (= objekt: de bakker brengt brood) in veranderde richting als voortduringslijn en bestemmingslijn verder" en "kan op haar weg een derde lap of vlek in het wereldbeeld, vertegenwoordigende een derde voorwerp, wezen of zaak ontmoeten" [pag. 112]. Hieraan beantwoorden de driezijdig-aanbindende meldwoorden, bv. geev-, breng-.

Et schijnt mij toe dat et onjuiste van die verruimtelijking hier duidelijk blijkt. 'N bewegingslijn, die ophoudt als krachtlijn maar voortgaat als voortdurings- en bestemmingslijn begrijp ik niet. Et brood is bestemd voor de klanten; wat is hier de voortdurende? Dat de klanten et brood opeten? Neen; daar begint 'n nieuwe lijn. Hoe kan de bestemmingslijn 'n voortzetting van de krachtlijn zijn? [39] Wordt dan et verschil tusschen de verhoudingen: breng-brood en breng-klanten wezenlijk gedacht, voorgesteld, gezien als 'n richtingsverschil? Misschien is et zoo bij de heer Hoogvliet; bij mij beslist niet; zelfs als symbool kan ik de ombuiging van de bewegingslijn maar matig waardeeren.

Dan volgt de "vervoeging". Wat de heer Hoogvliet hiervan denkt, is al bekend uit z'n grieksche, fransche enz. grammatika's en hoeft dus niet uitvoerig behandeld te worden. Ook hier heeft de heer Hoogvliet m.i. volkomen gelijk. Z'n beschouwingen over de voltooiingsvorm, de voorstellingswijze enz. zijn, dunkt me, niet te weerleggen en verdienen algemeene erkenning, evenals z'n buigingsleer, afgezien van de figuren, de brokken en lijnen die ook hier, niet als symbolische illustratie, maar als 'n meer of minder geslaagde afbeelding, optreden. Na 'n ingenieuze verklaring van de "geslachten" eindigt *Lingua* met 'n slotwoord waarin als "onderstelling", als "vermoeden", als "naar zekerheid zwemende gissing" wordt gezegd, dat "[i]n de menschenlijke taal met haar logische zinsbouw en woordvorming en spraakleer zich een verborgene, niet in onze volbewuste gedachten zich voordoende funkcie van het menschenlijk denkvermogen (openbaart), een begrippenschiftingstoestel in onze denkorganen eenigermate vergelijk[40]baar met het kleurenschiftingstoestel van ons netvlies of met het tonenshiftingstoestel van onze gehoororganen, een inrichting in hooge mate onze belangstelling waardig, waarvan de nadere onderzoeking voor de wetenschap der toekomst de kostbaarste gegevens kan opleveren" [pag. 176].

Ik begrijp niet hoe dat begrippenschiftingstoestel in onze denkorganen zou kunnen zitten; die denkorganen zullen wel de hersens zijn; in de hersens zijn koolstofmolekulen enz.; 'n toestel om geestelijke dingen, bewustzijns toestanden, te schiften zit in de hersens zoo min als in de lever. De waarneming zelf is 'n geestelijke schepping, waartoe psychische elementen

(atoombewustzijn?) en absoluut onbewuste geestelijke funkties, de Kategorien, samenwerken zóó dat die elementen et materiaal leveren, et systeem van Kategorien de bouwmeesteren de waarneming et produkt is. Dat Kategoriensysteem zet z'n werk van scheiden en verbinden voort op de waarnemingen, die nu z'n materiaal zijn. Dat wat 'n klank schept en dat wat et begrip "klank" schept is precies etzelfde; men zou alleen misschien, als men et geheele Denken erbij neemt, primaire en sekundaire, eersterangs- en tweederangskategorien kunnen onderscheiden; et is hier niet de plaats dat te onderzoeken; overigens is die onderscheiding van weinig gewicht.

[41] Ik herhaal wat ik vroeger heb gezegd: misschien heb ik de bedoeling van de heer Hoogvliet niet begrepen en zou ik heel anders oordeelen als de schrijver duidelijker was geweest; misschien bedoelen we met dezelfde woorden verschillende dingen; in moeilijke kwesties, als deze, hoeft dat maar 'n paar maal te gebeuren om 'n volkomen misverstand te doen ontstaan. Voorloopig kan ik niet anders dan de hypothesen van *Lingua* hoe origineel en soms verleidelijk ze ook zijn afkeuren, wat niet wegneemt dat ik ook in et eerste gedeelte veel ingenieuze opmerkingen vind en et laatste gedeelte, dat, dunkt me, vrij wel onafhankelijk van die hypothesen is, bewonder als et werk van 'n geniaal, oorspronkelijk man.

OVER DE VOLZINWOORDEN

J.A. DÈR MOUW

Ter inleiding. Het volgende fragment is overgenomen uit J.A. Dèr Mouw, *Verzamelde werken*. Vijfde deel. *Kritische studies*. Amsterdam: Van Oorschot 1948 (herdruk van *Kritische studies over psychisch monisme en nieuw-Hegelianisme*. Leiden: Sijthoff 1906). Het is te vinden in het opstel “Heymans en Drews” op de bladzijden 9-11. Het vertoont overeenkomst met gedeelten uit het hier voorgaande stuk van Dèr Mouw.

Ik maak een tweetal kanttekeningen. Dèr Mouw prijst zijn vriend Hoogvliet om diens “scherpzinnige opmerking, dat als men de volzinwoorden vervangt door ’n zin, die hetzelfde zegt, et onderwerp *ik* is en et werkwoord ’n niet-lichamelijke verrichting aanduidt”, zoals hij het in zijn stuk uit 1903 formuleert. “Et moet, dunkt me, iedereen opvallen, hoe treffend juist dit is”, voegt Dèr Mouw eraan toe. Om deze observatie nu is Hoogvliet ooit tot voorloper van John Ross (*1938) en de performatieve analyse uitgeroepen (cf. Bergmans 1988; 291-291). De Duitse taalgeleerde Hans Georg Conon von der Gabelentz (1840-1893) merkte in 1891 in zijn *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse* echter al op dat bij bepaalde “Empfindungslauten ohne weiteres die erste Person als Subject” optreedt. Zijn voorbeeld is: “Au! = ich leide Schmerz ” (Gabelentz 1891: 349). Maar bij Hoogvliet vinden we niet alleen maar het voorbeeld “**Au! Ai!** betekent **Ik**-voel-pijn!”. In vergelijking met Gabelentz heeft Hoogvliet in *Lingua* deze gedachte veel verder uitgewerkt, en wel voor alle ‘volzinwoorden’.

Bergmans (1988: 292) schrijft: “In *Lingua* he [Hoogvliet] introduces the term ‘volzinwoord’ (*sentence word*)”. Merk evenwel op dat de Engelse taalgeleerde Henry Sweet (1845-1912) – Hoogvliet heeft ooit met hem gecorrespondeerd – in 1877 al een korte paragraaf schreef over “sentence-words”, “a variety of words which have the peculiarity of always forming sentences by themselves”. ‘Yes’ en ‘no’ bijvoorbeeld zijn “equivalent to affirmative and negative propositions” (Sweet 1877: 500). De Deense linguïst Otto Jespersen (1860-1943) – Hoogvliet kende hem persoonlijk – gebruikte in zijn bekende *Progress in language* van 1894 overigens ook de term “sentence-word”, maar dan in andere zin, nl. voor synthetische vormen als *cantavisset* (cf. 1894: 346).

Literatuur

Luc Bergmans. 1988. “Significs and linguistics”. *Methodology and Science* 4. 275-295.

Georg von der Gabelentz. 1891. *Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse*. Leipzig: Weigel. (Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage herausgegeben von Albrecht Graf von der Schulenburg. Leipzig: Chr. Herm. Tauchnitz 190; repr. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984. Mit einer Studie von Eugenio Coseriu neu herausgegeben von Gunter Narr und Uwe Petersen).

Otto Jespersen. 1894. *Progress in language with special reference to English*. London: Swan Sonnenschein & Co.

Henry Sweet. 1877. “Words, Logic and Grammar”. *Transactions of the Philological Society* 1875-6, 470-503.

Tekst

[...] Wie nu meent, dat hij, als hij listig die woorden vermijdt en met smaak onpersoonlijke werkwoordvormen aanwendt, dan toch wel iets heel bruikbaar heeft geleverd, hem geef ik den raad Dr. Hoogvliet’s *Lingua* pagg. 86-100 te lezen. Hoogvliet heeft in dat boek een ontdekking

gepubliceerd, nam. dat de woorden in twee groepen uit elkaar vallen: in Volzinwoorden en Niet-volzinwoorden. De volzinwoorden (*O! Ach! Foei! – Kom! Toe! – Ja, Neen – En, of, maar, dat, want, omdat, ofschoon, indien, al, daar, aangezien, èn-èn, noch-noch, of-òf, als, dan*) drukken geheel alleen een volledige gedachte uit en vertegenwoordigen dus een heelen volzin, die anders uit twee of meer woorden zou bestaan. Die, in het volzinwoord besloten, volzin heeft zonder onderscheid een zelfde onderwerp (Hoogvliet noemt dit terecht *hoofdvoorwerp*), nam. *Ik*. De melding van den volzin heeft, eveneens zonder onderscheid, een niet-stoffe[10]lijke beteekenis, m.a.w. het meldwoord (= werkwoord) bevat nooit een lichamelijke werking. Bijv. *O!* = *Ik* verwonder me of *Ik* bewonder. – *Ach!* = *Ik* treur, *Ik* ben verdrietig. – *Och!* = 1. *Ik* zet me er overheen, 2. *Ik* ben onverschillig, 3. *Ik* ben ongeduldig. – *Foei!* = *Ik* ben verontwaardigd. – *Kom! Toe!* = *Ik* ben ongeduldig, *Ik* verwacht enz.. – *Ja* = *Ik* neem aan, *Ik* vind goed; *Neen* = *Ik* verwerp, *Ik* keur af. – *En* = *Ik* voeg er dit bij. – *Of* = *Ik* laat de keus met dit. – *Maar* = *Ik* stel er dit tegenover, *Ik* maak dit bezwaar. – *Dat* = *Ik* geef op (als volgt). – *Want* = *Ik* geef deze verklaring. – *Omdat* = *Ik* verantwoord (als volgt). – *Ofschoon* = *Ik* geef zooveel toe. – *Indien* = *Ik* stel (dit geval). – *Al* = *Ik* neem de (onwaarschijnlijke) mogelijkheid aan. – *Daar, aangezien* = *Ik* beroep me op de erkende waarheid. – *Èn-èn* = *Ik* vermeld gezamenlijk. – *Noch-noch* = *Ik* sluit gezamenlijk uit. – *Of-òf* = *Ik* geef de keus tusschen beide.

Wie een zinbindwoord (de laatste groep van volzinwoorden: *en, of* enz.) uitspreekt, vergelijkt of verbindt gedurende het oogenblik van de indenking twee verschillende gedachten, d.w.z. twee volledige beschouwingsresultaten, die elk op zichzelf onmiddellijk tot onze Ikheid doordringen, waaraan ze zich elk op haar eigenaardige wijze als meer of minder waar, vanzelfsprekend, goed of aangenaam voordoen. De beide gedachten worden om zoo te zeggen tegen elkander gevoeld, het verschillend effect, dat ze beiden op de Ikheid maken, wordt geconstateerd en dit effectverschil of effectverhouding wordt in klankvorm door de zoogenaamde conjunctie weergegeven, alles het omgekeerde van wat op te merken is bij de praeposities, waarmee de volzinwoorden meestal vereenigd worden. De nauwe verwantschap tusschen uitroepwoord en zinbindwoord blijkt hieruit, dat ze voor elkaar in de plaats kunnen komen, bijv. *Maar* m'n hemel! = *O!* of *wel!* m'n hemel! (Fr. *Mais oui!*) "*En ...?*" = *Toe-dan*", – Hij had er zich erg op verheugd – *ach!* een doodelijke ziekte kwam op eens alles verstoren; *ach* = *maar*. – Interessant is het ook dat, wanneer we in gedachten tegen ons zelf spreken, de zinnen meestal door inwendige uitroepen verbonden worden; bijv. "Ik ga uit – *Ojé*, het regent – *Komaan!* de parapluie meenemen – *Owee!* hij is kapot! – *Enfin*, dan maar zonder parapluie." Als we dit later aan een ander vertellen, dan worden al die uitroepwoorden in zinbindwoorden omgezet: "Ik wou uitgaan, *maar* het regende, *dus* ik moest een parapluie mee[11]nemen; *intusschen* – de parapluie was kapot, *zoodat* ik zonder parapluie door den regen moest lopen. – Heel merkwaardig zijn ten slotte die volzinwoorden, die zooals *ook, dus, toch* enz. deelen schijnen van den zin, waarin ze staan, maar eveneens vervangen kunnen worden door zinnen met *Ik* als onderwerp; *ook* = *Ik* voeg er dit bij – *dus* = *Ik* maak deze gevolgtrekking –, en waarvan de veelzeggendheid schijnt toe te nemen met de vluchtigheid van de uitspraak: Wie is *toch* die oue heer? *toch* = *Ik* heb 't al lang (of al dikwijls) willen weten – Mag ik *even* het zout? *even* = *Ik* wil geen groote last veroorzaken – Is dat *nu* zoo aardig? *nu* = *Ik* zou zeggen, dat je 't niet kunt verantwoorden – Is er *ook* bloemkool nodig? *ook* = *Ik* vraag het zonder stellige verwachting – Ik zal *wel* oppassen! *wel* = *Ik* stel je tot zoover gerust. – Een en hetzelfde woord kan in sommige gevallen gewoon omschrijvingswoord zijn, bijv.: Je moet het niet *eigenlijk* opvatten – Alles gaat in de wereld *natuurlijk* toe; – maar in andere gevallen wordt het "onteigend ten bate van de Ikheid" (Hoogvliet) bijv.: Wat moet je *eigenlijk* hebben? – *eigenlijk* = *Ik* heb al verscheiden pogingen gedaan om het antwoord te vinden – Je begrijpt er *natuurlijk* niets van; *natuurlijk* = *Ik* vind, dat het vanzelf spreekt. [...]

DR. J.A. DÈR MOUW † 1863 - 1919

J.M. HOOGVLIET

In den morgen van 8 Juli overleed te Den Haag na korte ongesteldheid dr. J.A. dèr Mouw, privaatsdocent in klassieke talen, in Indische en moderne wijsbegeerte en in Sanskrit. Dr. dèr Mouw was een der grondigste beoefenaars der abstrakte wijsbegeerte, die ons land ooit gekend heeft. Zijn geschriften over filosofie hebben een idealiseerend opbouwende kracht. Zij zijn, zooals alle abstrakte literatuur, die eenige diepte heeft, niet heel makkelijk in korten tijd te verwerken, maar ten slotte veel verstaanbaarder dan de hoofdwerken van Hegel of Kant. Bij groote diepte bevatten dèr Mouw's geschriften bijna overal een ruime mate van geest en vernuft. Hij blijft nergens bij de dorre theorie alleen, maar weet overal voorbeelden uit het leven te vinden, die hij aan praktische wetenschappen en ook aan schoone kunsten, bepaaldelijk muziek, en verder aan de meest alledaagsche zaken ontleent. Behalve leerrijk is hij doorlopend treffend en vaak boeiend.

Dr. dèr Mouw was in vroeger jaren leeraar in oude talen aan 't gymnasium te Doetinchem, maar ernstig meeningverschil met de autoriteiten noopte hem zijn ontslag te nemen. Zonder aan materiele belangen al te veel te denken trok hij zich uit de gymnasiale wereld terug en ging te 's-Gravenhage met Dr. Edward B. Koster [1861-1937] een cursus openen tot voorbereiding voor het staatsexamen. Een zeer groot idealist toonde hij zich in alles. Nimmer vreesde hij de wereld of het groote publiek. Hij bleef zichzelf altijd gelijk. Zijn meening drong hij aan niemand op, maar wie er hem naar vroeg kreeg ze dan ook in geheel onverdunden staat te hooren. Zijn leerlingen vereerden en beminden hem niet alleen als hun leeraar, maar bovenal als hun waarachtigen vriend.

Behalve aan wijsgeerige onderwerpen wijdde Dr. dèr Mouw een omvangrijk werk aan dr. Hoogvliet's opvatting van taalwetenschap. Dit werk is in buitengewone mate grondig en leerrijk. Hij behandelt het onderwerp niet van één maar van vele verschillende standpunten, uit een *wijsgeerig*, uit een zuiver *taalkundig* en uit een *opvoedkundig* oogpunt. Er is uit dit boek veel te leeren wat niet onmiddellijk met dr. Hoogvliet's taalsysteem samenhangt.

Te 's-Gravenhage was dèr Mouw een ijverig bestuurslid der *Vereeniging voor Wijsbegeerte*, in wier schoot hij menige doorwrochte verhandeling ten beste gaf. In zeer verschillende wijsgeerige stelsels was hij volledig te huis. Hij was kenner van Kant en Fichte, maar vereerde in de eerste plaats Schopenhauer en Hartmann. Vooral Schopenhauer, wiens buste boven een boekenkast op zijn studeerkamer prijkte, was voor hem een leidende geest bij de studie en ieder die opgemerkt heeft hoe veel eenvoudiger en duidelijker de stijl en zinsbouw is van Schopenhauer dan die van verreweg de meeste Duitsche wijsgeeren, zal hier den goeden smaak van dr. dèr Mouw moeten prijzen. Van het *Tijdschrift voor Wijsbegeerte* was hij mede een zeer gewaardeerd redactielid. Grondig vertrouwd met Grieksche filosofen strekte hij zijn onderzoekingen ook over 't gebied der Oud-Indische wijsheid uit. Hij was n.l. een zeer goed kenner van het Sanskrit en las de Sanskrit-teksten met groot gemak.

Wat in bizondere mate opmerking verdient in dezen *classicus-Sanscritist* is zijn (bij zijn vakgenooten stellig niet algemeen voorkomende) zeer uitgebreide kennis van de *wiskunde*, waarin hij zich voortdurend bleef oefenen.

De geleerde Dèr Mouw was geen man van *geleerdheidsvertooning*. Betrekkelijk gering is het aantal van zijn in druk verschenen werken, maar wat hij leverde was in vele opzichten buitengewoon. Ook op andere wijze dan door het schrijven voor 't publiek drong hij zich nimmer (*te* weinig misschien) op den voorgrond. Hij was *eenvoudig* in zijn hart, hij beminde de vrije natuur en dikwijls zag men hem in het Haagsche bosch of elders op zijn fiets, terwijl de wind met zijn ongedekte haren speelde.

De Amsterdammer, 19 juli 1919

J.M. Hoogvliet omstreeks 1903
(Verz. Gemeentearchief 's-Gravenhage)

J. M. Hoogvliet